

BARTHA ÁKOS–PÓCS NÁNDOR– SZÉCSÉNYI ANDRÁS

Egy hosszan „ébredő” túlélőművész

Zsabka Kálmán pályarajza (1897–1971) I. rész

Hadirokkant, nemzetőr, britanniás tiszt, szélsőjobboldali utcai aktivista, rongyos gárdista, zsidómentő ellenálló, a népi demokrácia ellensége, ellenforradalmár, élete végén pedig kitüntetett antifasiszta hős. Ez csupán néhány fontosabb szerep, amely színészként induló főszereplőnk regényes életéhez kapcsolható – s akkor még egy szót sem szoltunk irodalmi, előadóművészi és filmes karrierjéről. Zsabka Kálmán életének sokrétűsége vagy kalandossága mégsem elsősorban önmagában érdekes, hanem mert általa a cselekvő egyén szintjén nyerhetünk bepillantást a 20. századi magyar történelem olyan darázfészkeibe, mint a forradalmak és az ellenforradalom erőszakszerveinek intézménytörténete, a Horthy-kori szélsőjobboldal – korántsem vonalvezetően futó – históriája, az 1944-es ellenállások legendáriuma (és valósága), a mindenkori állambiztonság működési mechanizmusa, vagy éppen az emlékezetpolitika. Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy egy minden botrányt megüsző, szélsőségesen aktív – magyarán: izgága – egyén korabeli forrásokon és visszaemlékezéseken keresztül láttatott életén keresztül járuljunk hozzá ehhez a munkához.

* Munka közben derült ki, hogy többen is szinte egyszerre kezdtünk el Zsabka Kálmánnal forrásszinten foglalkozni. Végül az erők csoportosítása és a – talán szokatlan – hatkezes tanulmány megírása mellett döntöttünk. Bartha Ákos kutatását a PD 124292 azonosítószámú NKFIH pályázat támogatása tette lehetővé. – A tanulmányt két részletben közöljük. (A szerk.)

Család és tanulmányok

Zsabka Kálmán népes, római katolikus vallású családban látta meg a napvilágot 1897-ben a Túrócszentmárton melletti Znióváralfján. Nyolc – felnőttkort megért – testvére közül találni varrónőt és szabót, de akadt köztük pénzügyi tanácsos, valamint bírósági irattáros is (utóbbi férje bírósági tisztviselőként dolgozott).² A legkomolyabb karriert befutó családtagnak azonban Kálmán mellett Gyula bizonyult, akit elismert filmhíradós operatőreként tart számon a filmtörténet.³ Édesanyjukat, Chmelik Rozáliát utóbb „öreg tót asszonyként” aposztrofálta verseiben az „ébredő” poéta,⁴ míg apjuk „mint paraszt dolgozott, azonban földje nem volt” – vallotta Kálmán 1957-ben.⁵ Zsabka András szénégetőként és borbélyként is szerencsét próbált, majd a besztercebányai törvényszéknél lett hivatalos szolgálatban, ahonnan 1913 nyarán helyezték át a pestvidéki királyi járásbíróshoz.⁶ A kis Kálmán ezt megelőzően négy elemi, majd négy év gimnáziumot végzett Besztercebányán, ahol 1911–1912-ben a helyi kereskedelmi iskolába is beíratották. Itt azonban máso-

² A későbbieket tekintve talán az sem mellékes, hogy Zsabka egy másik sógora a „Horthy-rendőrségen” dolgozott nyomozóként. Zsabka Kálmán vallomása. 1957. július 18. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL) V-142421/1 – Toller Károly és társai.

³ KURUTZ Márton: Budapesti helyszíntár: Budapest a híradó- és dokumentumfilmek tükrében, a kezdetektől 1945-ig. *Budapesti Negyed*, 2001/1. 19–45. Zsabka Gyula részt vett a revíziós részsikereket népszerűsítő propagandafilmmek készítésében is, s a Magyar Királyi Fővezérség Különleges Csoportjának tagjaként hadművelési területen is szabadon mozoghatott. ÁBTL P-563 – Horváth József.

⁴ Vö. *Anyám és Magyar vagyok* című verseivel. ZSABKA Kálmán: *De szolgálak nem leszünk! Versek*. Turul Szövetség, Budapest, 1924. 100–101.

⁵ Zsabka Kálmán vallomása, 1957. július 18. ÁBTL V-142421/1 Vö. *Az én apám* című versével. ZSABKA Kálmán: *Örök Tiborc*, [szerzői kiadás], 1941. 13–14. Az általa gyakorta hangoztatott szegényparaszti gyökerek kapcsán óvatosságra int, hogy neve rendre feltűnik a szegény tanulókat – jöllehet, szerény ösztöszegekkel – segélyezők között a besztercebányai evangélikus gimnázium 1907 és 1910 közti értesítőiben. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok_besztercebanya_evangelikus_gimnazium/ (Letöltve: 2018. 12. 11.)

⁶ Zsabka Kálmán önéletrajza. HM Hadtörténeti Intézet és Levéltár (továbbiakban HL) Katonai anyakönyvi lapok (továbbiakban AKVI) 2466/1897. és *Budapesti Közlöny*, 1913. június 26. 2.

dikban megbukott, így talán nem is nagyon bánta a budapesti költözést. Ám a Ponty utcai kereskedelmiben sem nagyon jeleskedett a fővárosban magánszíni iskolai tanfolyamot is végző fiatalember: az „1914. évi tanévzáró vizsgákon a német nyelv ismét megbuktatott, akárcsak Besztercebányán. Lemondtam a kereskedelmi iskoláról és a budai nyári színházhoz szerződtem kardalosnak, ősszel pedig a Sziklai-féle városligeti színházhoz szerződtem, énekes bonvivánnak” – emlékezett 1951-ben, a hatóságok számára írt önéletrajzában.⁷

Az erőszak iskolája: első világháború és forradalmak

Zsabka Kálmán 1915 januárjában vonult be a „K. u. K. Landsturm Radfahrer” zászlóalj budapesti századához.⁸ Művészi hajlamait itt sem hanyagolta el, így rövid budapesti tartózkodása során egy hadikórházban megrendezett hangversenyen is szerepelt.⁹ Májusban aztán már önkéntes tizedesként szolgált az olasz fronton. „1915. szeptemberben kétszer egymásután gránát tetetett be. Tüdővérzéssel frontmögötti kórházba kerültem, annak megszűnése után visszakerültem Pestre a pót-századhoz, ahol az orvosi vizsgálat súlyos tüdőcsúcshurutot állapított meg, miért is tartósan szabadságoltak, majd leszereltek” – emlékezett sérülésére, s tartósan bizonyuló tüdőbajára. Egészségügyi problémái ellenére még leszerelése előtt, „tartós szabadsága” kezdetén leszerződött az aradi színházhoz „második vonalbeli drámai és énekes színésznek”. Itt sem maradt sokáig, mert „1915. október első hetében mint östehetséget felvittek Budapestre s mint ingyenes tanulót [...] felvették a Színművészeti Akadémiára. Mint akadémiai hallgatót szerelt le a csapattestem” – emlékezett.¹⁰

⁷ HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza. Mindeközben a cserkészek hangversenyén műdalokat adott elő. *Az Újság*, 1914. december 12.

⁸ HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza.

⁹ *Pesti Hírlap*, 1915. március 9. 8.

¹⁰ HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza.

A korabeli sajtó ekkor már hírt adott kisebb szerepeiről, noha az állítólagos „östehetség” berobbanása megközelítőleg sem volt olyan zajos, mint például Sértő Kálmáné másfél évtizeddel később.¹¹ Zsabka saját elmondása szerint bár az akadémia első évfolyamát dicsérettel végezte, s 1916 őszén be is iratkozott a második évfolyamra, az Akadémiát ott kellett hagynia, mivel 1917 januárjában újra behívták.¹² Érdekes módon 1951-ben arról megfeledkezett, hogy a Tanácsköztársaság idején visszatért, sőt a Színésznevelési Direktórium által „megrostált” színművészeti akadémiai növendékek közt a „beváltak” közé került 1919 nyarán.¹³ A fronton azonban ezúttal sem volt szerencséje: 1917 második felében roham közben „egy olasz dum-dum löveg” szétroncsolta a bal felsőkarját. Sebesülésével több táborig és ausztriai kórházat is megjárta, majd rosszul összeforrt, béna kezével a bécsi „Pálffy-féle kórházban” kötött ki, ahol jó darabig „állandó és magas seblázban feküdt”. Zsabka hosszasan panaszkodott „a kórházban uralkodó évszázados magyargyűlöletre”, illetve „az ebből fakadó magyarellenes intézkedésekre”. Így mikor a kórház főorvosa állítólag „többől amputálni akarta” karját, két társával együtt Budapestre szökött. Itt a „budai Győri úti Vörös Kereszt Kórházban” vették gondozásba; karját újból eltörték, összeforrasztották, s tüdőbaját is kezelték.¹⁴

Zsabka ideologikus önéletrajzában úgy fogalmazott, 1918 nyarán érintkezésbe került „a háborúellenes, a magyar függetlenségi, a Habsburg-ellenes és a forradalmi mozgalmak szürke katonáival”. Sőt, eszerint a forradalom előtti hetekben már tüntetéseken is részt vett, ahol a tüntetők ellen kivezényelt katonákat rögtönzött beszéddel agitálta: „tagadják meg a háborúban való további részvételt és álljanak a függetlenségi és forradalmi gondolat mellé”. A fiatal zászlóst a „forradalom kitörése utáni órákban” előbb „az Astoria szállóban székelő forradalmi köz-

¹¹ BARTHA Ákos: Egy mélytengeri hal szárazon. Sértő Kálmán – az „urbánus”, a népi, a hungarista. *METSZETEK*, 2015/2. 28–50.

¹² HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza. Zsabka a Fővárosi Nyári Színház *Marci* című „énekes és táncos bohózatában” is játszott újabb bevonulása előtt. *Színházi Élet*, 1916/26. 20.

¹³ *Színházi Élet*, 1919/27. 11.

¹⁴ HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza.

pontba”,¹⁵ majd a Városparancsnoksághoz (VÁP) osztották be.¹⁶ Jóllehet a Habsburg-ellenesség ekkoriban valóban „konjunktúrát élt”,¹⁷ Zsabka ténykedése inkább az anarchikus állapotok kihasználására, mintsem a fenti patetikus gondolatok megvalósítására irányult. 1918 novemberében Kiskőrösön vezetett egy italoizva fosztogató, erőszakoskodó katonaegységet, melyet csak a hadügyminisztérium géppuskás osztaga és a helyi nemzetőrség együttes fellépése tudott eltávolítani.¹⁸ November második hetében pedig – sajtóértesülés szerint – a nemzetőr tengerészeti csoportot megszervező korábbi budapesti városparancsnok, Heltai Viktor alvilági elemekből rekrutált különítményének tagjaként rándult társaival Pozsonyba azzal a céllal, hogy ott a kémkedéssel vádolt Ferdiš Juriga szeparatista „tót népvezért” megöljék.¹⁹ Tarján Vilmos, a kor ismert újságírója szerint „a Heltai-féle különítmény legnagyobb részét szélhámosokból és gyilkosokból állt”,²⁰ s nem volt róluk jobb véleménnyel Budapest rendőrfőkapitánya sem. Dietz Károly úgy vélekedett, a különítmény „ahelyett, hogy a csehek ellen ment volna”, a Felvidéken fosztogatót.²¹ Zsabka maga annyit jegyzett meg ebből az időszakból 1945 után, hogy „a karhatalomtól önkéntes jelentkezés alapján a Felvidékre kerültem és pedig az előre nyomuló cseh csapatok feltartóztatására rendelt különböző csapatokhoz. A Felvidékről – emlékezetem szerint – 1918. december első fe-

¹⁵ Itteni szolgálatát megerősíti: GÁRDOS Miklós: *Őszirózsa, vörös szekfű. Magyarország*, 1968/43. 20.

¹⁶ HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza.

¹⁷ HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018. 232.

¹⁸ Zsabkákékat – akiket egy ember meggyilkolása is terhelt – leszerelték, és felküldték a Hadügyminisztériumba. Bukovszky Jenő községi jegyző, nyugalmazott főhadnagy jelentése a M. Kir. Délpestvármegyei Katonai Parancsnokságnak. Kiskőrös, 1920. dec. 9. Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban BFL) VII.18.d 15/119/1920. (Szili Török Miklós és társai).

¹⁹ *Népszava*, 1918. december 28.; *Az Est*, 1918. november 29. 2. A nem éppen tisztakezű Heltai később Prónay különítményében ténykedett. HATOS Pál: I. m. 139. Az 1918-as felvidéki különítményhez: Uo. 212. 312–313.

²⁰ *Az Est*, 1921. május 22.

²¹ DIETZ Károly: *Októbertől – augusztusig*. Rác, Budapest, 1920. 48.

leben vezényeltek vissza Budapestre, mert kiújult a tüdővérzésem.”²²

Visszatérésének idejére datálható első komolyabb sajtóvisszhanggal bíró botránya, a Rákóczi úti lövöldözés, mely a főváros népe által csak „Csikágóként” tisztelt környék szomszédságában játszódott le.²³ A konfliktus abból adódott, hogy 1918. december 27-ére virradó éjjel a kávéházak, bárók és mozik távozás helyett az utcán csoportokba verődő közönségét egy arra vonuló népőrségi járőr oszlatni kezdte. A járőrt vezető Bácsy Lajos hadapródjelölt őrmester határozott fellépésére és figyelmeztető lövésére az egybegyűlt tömeg – köztük szép számmal katonák, tengerészek – egy része fegyverrel felelt, s csakhamar előkerültek a pisztolyok mellett a bajonettek és a kések is. „Ebben a nagy káoszban Zsabka Kálmán nemzetőri tengerész-zászlós [...] az őrjárat vezetőjére lőtt. A golyó a hadapród-őrmester galérlját súrolta. Az őrjárat vezetője erre nyomban rálőtt Zsabkára. Zsabka ismét lőtt, golyója a tömegben meg is sebesített valakit, hogy kit, azt nem lehetett megállapítani” – tudósított *Az Est*.²⁴ A rendet végül csak a Szentkirályi Béla rendőrfőkapitány-helyettes vezetésével helyszínre siető, katonasággal és lovas rendőrökkel megerősített karhatalom tudta helyreállítani. A legkomolyabb sebesült maga Zsabka volt, olyannyira, hogy a *Népszava* másnap halálhírét keltette.²⁵ A „nemzetőri tengerész-zászlós” azonban életben maradt, s a kihallgatás során másképp vallott, mint ahogyan az a fenti tudósításban szerepelt. Eszerint a Roboz bárt záróra után elhagyva szembesült a lövöldözéssel, majd a népőrség parancsnokától érdeklődött a helyzet felől. „Akkor ez kétszer rálőtt és az egyik golyó a hasába fűrő-

²² HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza. A magyar csapatok kis időre visszafoglalták Zsabka szülőföldjét, Túrócszentmártont is. Hatos Pál: I. m. 308–310.

²³ A mai VII. kerületben, Erzsébetváros külső részén, a Thököly út, a Rottenbiller utca, a Damjanich utca, valamint a Dózsa György (akkoriban: Aréna) út által határolt terület. 1896-tól körfolyosós bérkaszárnnyákkal, gyors ütemben kiépülő, rossz hírű negyed volt. Az amerikai nagyváros korabeli, hasonlóan ütemes terjeszkedése miatt kapta e nevet.

²⁴ *Az Est*, 1918. december 28.

²⁵ A munkáslap *Az Est* – egy nappal későbbi – cikkéhez képest másképp, Zsabka verziójában adta elő a történeteket. *Népszava*, 1918. december 27.

dott.”²⁶ A hatóságok nem fogadták el a verzióját, így a budapesti kerület katonai parancsnok ügyésze a Belügyminisztériumnak 1919. március 7-én kelt levelében arról írt, hogy „Zsabka Kálmán alhadnagy”, aki a budapesti „Radetzky laktanyában székelő nemzetőrségi különítményben teljesített szolgálatot”, rálőtt „Bácsi Lajos hadapródra”, „ki mint járőrparancsnok egy ittas tengerész/ember [sic!] megfékezését akarta keresztülvinni”. Zsabka „azzal a szándékkal, hogy őt megölje revolveréből 3 ízben rálőtt, de el nem találta”. A levélből azt is megtudhatjuk, hogy bár a vádlottat szabadlábon hagyták, az ügyész „a budapesti hadosztálybíróság által keresztülvendő nyomozó eljárást rendel el”.²⁷ Az eljárásnak könnyen hadbíróóság lehetett volna az eredménye, ha a nagybetűs Történelem nem szól közbe. Két héttel később azonban uralomra jutott a Tanácsköztársaság.

Zsabka saját önéletrajza szerint „1919. február végén vagy március elején” lábadozó betegként került vissza a Városligeti Színházba, ahonnan mint énekes bonviván egy vidéki színtársulathoz szerződött. A Tanácsköztársaság idején aztán a Vörös Hadsereg kötelékében ismét részt vehetett „a csehek elleni felvidéki harcokban”,²⁸ noha a húszas években más irányú küzdelmeire is felhívta a figyelmet ebből az időszakból. 1925-ben ugyanis arról vallott, „két zsidót csakugyan megölt” a kommün idején,²⁹ majd sietett közlését nyilatkozattal pontosítani: „a szóban forgó két zsidó a kommün alatt a krisztinavárosi ellenforradalmi puccs alkalmával szerepelt, akiket azért lincselte meg a közönség – amelyiknek én is tagja voltam –, mivel a katolikus körmenetet támadták meg”.³⁰ A dolog szépséghibája, hogy az említett „puccs” egyetlen halottja a kivonuló vörösörség ál-

²⁶ Az esetet követően Dietz Károly rendőrfőkapitány sajtóközleményben igyekezett megnyugtatóni a lakosságot. *Az Est*, 1918. december 28.

²⁷ Budapesti kerület katonai parancsnok ügyésze levele a Belügyminisztériumnak. 1919. márc. 7. HL 1920 ált. 13. oszt. (bűnügy) Zsabka Kálmán.

²⁸ HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza.

²⁹ *Esti Kurír*, 1925. február 15.

³⁰ Zsabka aláírással ellátott nyilatkozatát közli: *Esti Kurír*, 1925. február 21.

tal leelőtt helyi polgár volt,³¹ vagyis alighanem itt is – mint oly sokszor – kényszeres nagyotmondás állhat a háttérben. Az viszont biztos, hogy Zsabka 1919 augusztusában megházasodott, s elvette a nála egy évvel idősebb, budapesti illetőségű Nagy Annát.³² Decemberben aztán a Szim Lőrinc-féle miskolci „katonai terrorkülönítmény” letartóztatta (saját állítása szerint a forradalom alatti magatartása miatt), s csupán három hónappal később sikerült kiszabadulnia a miskolci katonai börtönből.³³ Lecsukásának azonban valószínűleg nem ideológiai okai lehettek. A miskolci katonai parancsnok ugyanis arról jelentett a hadügyminisztériumnak 1920. február elsején, hogy Zsabka Kálmán „állítólagos trt. alhadnagyot” az a gyanú terheli, hogy hadnagynak adta ki magát, s „ezen rang után járó fizetést húzza”, ráadásul szolgálata alatt „tetemes összeget vett fel”, vagyis a „kincstárt is súlyosan megkárosította”. Zsabka emellett ismételen civilektől rekvirált, ezért a parancsnok „csalás” és „szolgálati hatalommal való visszaélés büntette” miatt eljárást indít ellene.³⁴ Ennek eredményéről nem tudunk; csupán annyi valószínűsíthető, hogy Miskolcra történt szabadulása után kisebb vidéki társulatoknál álnéven színészkedett.³⁵

³¹ NAGY Sándor: Vörösmegtorlás a fehér Budán. Véres úrnapi körmenet a Krisztinavárosban, 1919. június 22. Esettanulmány. *Rubicon*, 2011/2. 39–41.

³² ÁBTL O-12644/2. 314/358.

³³ Nem tudni, mit keresett Borsodban – talán színészkedett. HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza. Az 1948-ban elítélt és kivégzett Szim Lőrinchez és különítményéhez: Péter APOR: *Fabricating authenticity in Soviet Hungary. The Afterlife of the First Hungarian Soviet Republic in the Age of Socialism*. Anthem Press, London–New York–Delhi, 2015. 113–114.

³⁴ HL 1920 ált. 13. oszt. (bűnügy) Zsabka Kálmán: Saját visszaemlékezése szerint még a világháború idején, 1917 második felében „érte utol” zászlósi – tehát nem hadnagyi – előléptetése a klagenfurti kórházban. HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza.

³⁵ HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza.

Az ellenforradalom fenegyereke

Zsabka egy liberális újság szerint saját 1919-es szegedi múltját emlegette 1932 nyarán,³⁶ az ellenforradalmi érdemeket jutalmazó Nemzetvédelmi Keresztért benyújtott kérelmében pedig a bíráló bizottság visszaigazolta részvételét a budapesti ellenforradalomban, a „salgótarjáni–balassagyarmati csehek elleni akcióban” (1919) és az 1921-es „nyugat-magyarországi felkelésben” is.³⁷ Az *Est* szerint a vörös uralom után Zsabka „hadapródjelölt őrmesterként” jelentkezett az Ébredő Magyarok Egyesületének (ÉME) nemzetvédelmi osztályánál.³⁸ Bekerült a Sashalom területén található Ehmann-telepen állomásozó Adonyi zászlóaljhoz, ahonnan egyenes út vezetett a „britannias tisztek” közé. Itt „mint nyomozótisztet osztották be”.³⁹

Ehhez a korszakához köthető az 1920 novemberében kirobbant Soltra-ügy. Ez a trianoni békeszerződés ratifikálásának idején kirobbant botrány adta a döntő lökést a kormányszatnak a Britannia (és másik három) szállóban tanyázó, önkényeskedő szabadcsapatok felszámolásához. Az ügy háttere Soltra József rendőr halála volt, akit szolgálatteljesítés közben lőtték le 1920. november 10-e hajnalban a Teréz körúton, miközben a támadók a segítségére siető Miklós József rendőrelőnört is megsebe-

³⁶ *Magyarország*, 1932. június 21.

³⁷ ÁBTL A-424. Kimutatás az Országos Nemzetvédelmi Bizottsághoz feljlesztett „Nemzetvédelmi Kereszt” elnyerésért. 1941. június 20.

³⁸ Az ébredőkhöz és az ÉME-hez legújabbban: GYURGYÁK János: *Magyar fajvédők*. Osiris Kiadó, Budapest, 2012. 206–212.; PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2012. 44–60.; PAKSY Zoltán: *Nyilas mozgalom Magyarországon 1932–1939*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2013. 23–32.

³⁹ Az *Est*, 1927. október 26. A sok menekültnek otthont adó Ehmann-telepen tanyázó „zászlóalj” kormánytámogatással, egy felvidéki katonai akció reményében szerveződött 1920 elején. 130 tiszt és 1200 főnyi legénység tartozott kötelékébe, akik jórészt az elcsatolt területekről származtak. Két külön nyomozócsoporttal is rendelkeztek, ezeket a Britanniába telepítették. PATAKI István: *Az ellenforradalom hadserege*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1973. 91–92. Itt jegyzendő meg a Britannia (ma: Budapest, Béke Hotel, Teréz körút 43.) és a tőle meglehetősen távol fekvő Ehmann-telep közti szoros kapcsolat, mely a – mindkét telephelyen aktív – Babarczy-különítmény révén állt fenn. ZINNER Tibor: *Az ébredők fénykora, 1919–1923*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 99.

sítették. Mivel az elkövetők a Britanniába menekültek, Nádossy Imre rendőrfőkapitány nagy erővel a szállók megtisztítására vonult. A razziát Teleki miniszterelnök a helyszínen tekintette meg, másnap pedig ugyanő már a nemzetgyűlésben referált az eseményekről – ekkor már az Ehmann-telep fegyveresei ellen indított, négy halálesetet eredményező akción is túl voltak a hatóságok. Az egyre terebélyesedő, újabb és újabb neveket és bűnlajstromokat felszínre hozó nyomozás során szétválasztották a ténylegesen szolgáló katonákat a nem hivatalosoktól (utóbbiak polgári bíróság elé kerültek). Noha a rendőr temetésén a kormányzó is részt vett, az ÉME budapesti szervezetének működését pedig már a gyilkosság másnapján felfüggesztették, a háttérben korántsem volt konszenzus a pacifikálás és a számonkérés mélységét illetően.⁴⁰

Zsabkát a korabeli lapok egyértelműen az atrocitásban részt vett „britanniasok” közt tartották számon, ami legalábbis különítményest kell jelentsen.⁴¹ Helyzetét rontotta, hogy a rendőr-ellenőr betegágyánál történő szembesítéskor Miklós rá vallott, amit Zsabka részben beismert.⁴² A rendőrgyilkosságot ugyanakkor a társaságához tartozó, Imre nevű tiszthelyettesnek tulajdonította. Vallomása nyomán november 19-én sikerült azonosítani az illetőt,⁴³ majd néhány napra rá kézre is kerítették az addig szökésben lévő Mészáros Imre szerelőt.⁴⁴ Az összes letar-

⁴⁰ ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 176–177.; *Ország-Világ*, 1920. november 21. 1.

⁴¹ Fogolytörzslapja szerint az alábbi bűncselekményekkel terhelték: „zsarolás, rablás stb. britanniás ügy”. BFL VII.102.0 fogoly–1920–8736.

⁴² *Világ*, 1920. november 16. 3. Zsabka az összetűzés után beszaladt a Britanniába, ahonnan Héjjas Iván parancsára járórt vezetett a helyszínre. *8 Órai Ujság*, 1922. szeptember 23. Zsabka vallomása: Mattasovszky György rendőrkapitány jelentése a belügyminiszternek. 1920. november 14. BFL 18. d. 8963/1925/Kmetty Károly. Sőt, november „tizedikén délután négy óraker” ugyanő részt vett a szálloda halljában történő jegyzőkönyvfelvételen is. *Pesti Napló*, 1920. december 18. Héjjas Iván és Prónay Pál nyomeltakarító ténykedéséhez, illetve fontosabb embereik kimentésének politikai kontextusához: Bodó Béla: Héjjas Iván. 2000, 2010/10. 9–27. és Uó: Pál Prónay: Paramilitary Violence in Hungary, 1919–1921. *The Carl Beck Papers*, 2011/2101. 27–28.

⁴³ Mattasovszky György rendőrkapitány jelentése a belügyminiszternek. 1920. november 19. Uo.

⁴⁴ *Pesti Napló*, 1920. november 23.

tóztatott ellene vallott, így Zsabka is,⁴⁵ aki azonban Mészáros decemberi tárgyalásán korábbi vallomását visszavonta,⁴⁶ arra hivatkozva, hogy a rendőrségen veréssel és ütlegeléssel kényszerítették a „jegyzőkönyvbe foglalt terhelő vallomás megtételére”.⁴⁷ Ez azonban társán már nem segített. Mészáros Imrét halálra ítélték és december 19-én felakasztottak.⁴⁸ Zsabka az eset után három hónapig volt vizsgálati fogságban, majd 1922 őszén ugyanebből az ügyből kifolyólag hatóság elleni erőszak miatt állították bíróság elé, társaival egyetemben.⁴⁹ 1922-ben azonban már a kishalakat is engedték továbbúszni, így „megnyugtató bizonyíték” hiányában a bíróság felmentette a vádlottakat.⁵⁰

A Soltra-ügyben mindazonáltal maradtak homályos foltok. Mészáros bírósági ügyének iratai eltűntek,⁵¹ Zsabka pedig 1920-ban és 1925-ben is sejteni engedte, hogy nem mondott el mindent a törvényszék előtt.⁵² 1951-ben aztán a rá jellemző bőbeszédűséggel s az új idők szellemében részletezte szerepét az eseményekben, a kommunista hivatalosságok előtt tett önéletrajzában. Arról értekezett, hogy a Soltra-ügy idején a VÁP-on szolgált, és éppen a Britannia Szálló megfigyelésével kiküldött járőr vezetőjeként került a konfliktusba. Szerinte a pacifikálásnak azt az árat szabták a különítményparancsnokok, hogy nem

⁴⁵ A haldokló Soltra Tökés Ferencet nevezte meg gyilkosaként. Tökést a városparancsnokság vette őrizetbe, ám már Mészáros ügyészségre történő átvitelkor szabad lábra helyezték a kilencszer kitüntetett tartalékos hadnagyot, aki „távol áll ott a Britanniasok üzelmeitől”. *Magyarország*, 1920. november 23.

⁴⁶ 8 *Órai Ujság*, 1920. december 18.

⁴⁷ *Pesti Napló*, 1920. december 18.

⁴⁸ BFL VII.102.a – fogoly – 1920 – 8818; BFL VII.101.c – fegyenc. I – 4956. Az egyik szemtanú, Tannenbaum Manó rokkant katona Mészáros tárgyalásán Zsabka „mozdulataiból és hangjából föllismerni vélte benne azt, aki Soltrára lőtt. Ez ellen Zsabka erőlyesen tiltakozott”, s a szintén a tárgyalóteremben tartózkodó, a vádra hisztérikusan reagáló feleségével kisebb botrányt produkált. *Pesti Napló*, 1920. december 18.

⁴⁹ 1919. november 11. és 1921. február 12. közt volt előzetes letartóztatásban. BFL VII.102.0 fogoly – 1920 – 8736.

⁵⁰ *Népszava*, 1922. szeptember 23.; *Az Ujság*, 1922. szeptember 23.

⁵¹ ZINNER Tibor: I. m. 103.

⁵² *Világ*, 1920. november 16.; *Esti Kurír*, 1925. február 15.

kérhetnek számon csapataikból senkit az atrocitásokért. Ezért – jobb híján – őt és járőrét tartóztatták le, letagadva honvédségi státuszukat. Így végezték ki a teljesen ártatlan Mészárost, írta.⁵³ Az első olvasásra megmosolyogtató forgatókönyvet esetleg az Ehmann-telep, a szállodák és a VÁP – kifejezetten a baloldal ellen létrehozott – T(ájékoztató) szolgálatának 1920. novemberi nyomeltakarító együttműködése magyarázhatja,⁵⁴ noha a Zsabka által említett titkos parancsnak nincsen nyoma a VÁP 1920-as bizalmas parancsai közt, ahogyan Zsabka nevét is hiába keressük a vonatkozó dobozokban.⁵⁵ Mészáros állítólagos ártatlanságáról, illetve utolsó pillanatban történő megmeneküléséről ugyanakkor Prónay Pál, Peyer Károly, Pikler Emil és Rupert Rezső is tudni vélt – utóbbi éppen Zsabkát tartotta Soltra József igazi gyilkosának.⁵⁶

Zsabka a Britannia-ügy után egy kis időre eltűnt. Saját elmondása szerint ácssegéd apósa mellett dolgozott napszámosként, majd 1921 novemberében egy vidéki színházársulathoz szerződött,⁵⁷ miközben 1922-ben már fel-feltűnik budapesti rendezvényeken.⁵⁸ Önéletrajzában nagy kedvvel ecsetelt színi

⁵³ HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza.

⁵⁴ HELGERT Imre: *A budapesti városparancsnokság*. Doktori (PhD-) értekezés, é. n. 78–79.; SUBA János: *Karhatalmi formációk Magyarországon 1918–1920. Rendvédelem-történeti Füzetek*, 2008/18. 137.

⁵⁵ HL Budapesti Katonai Városparancsnokság. 1–2. doboz. A VÁP nyomozásához a Soltra-ügyben: Gfeller Károly alhadnagy „T” tiszt jelentése a budapesti VÁP-nak. 1920. december 22. HL Budapesti Katonai Városparancsnokság 1. doboz. Bp-i katonai VÁP „T” osztály 1920. [Sz. n.] Megjegyzendő, Zsabka 1920/21-es fogolytörzskönyvében leszerelt zászlósként szerepelt. BFL VII.102.0 fogoly – 1920 – 8736. (Zsabka Kálmán). 1945 utáni adatlapján is 1919 van feltüntetve utolsó szolgálati évékként. HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza.

⁵⁶ SZABÓ Ágnes–PAMLENYI Ervin (szerk.): *A határban a Halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963. 214–215. Az 1922. június hó 16-ra hirdetett Országgyűlés naplója. XVIII. köt. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest. 350. (1924. január 3.)

⁵⁷ HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza.

⁵⁸ Közreműködött a Gábor Áron Munkásszövetség – itt titkári teendőket is ellátott (*Budapesti Czim- és lakásjegyzék*, 1928. 330.) – és a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Dalegylete „hazafias ünnepélyvel egybekötött bálján” a Budai Vigadóban (*Pesti Hírlap*, 1922. március 12.), majd a nyomorenyhí-tő Horthy-akció táncestélyén feleségével lépett fel. *Szózat*, 1922. november

pályafutásánál fontosabb, hogy ekkoriban lett munkatársa az ébredők szélsőséges és a húszas évek legelején igen népszerű lapjának, *A Népnek*.⁵⁹ Újságírói pályáját ugyanolyan vehemensen kezdte, ahogyan néhány évvel korábban belevetette magát a budapesti éjszakába. A Sándor Pál liberális politikus és gazdasági szakember ellen indított offenzíva mellékvágányán 1922 novemberében írt névtelen cikk miatt máris Rassay Károllyal pereskedhetett.⁶⁰ A vidéken tartózkodó, Ulain Ferenc által védett színész-újságírórt csak sokadik kísérletre sikerült a bíróság elé vezetetni, ahol aztán tizennégy napos fogházbüntetésre ítélték.⁶¹ Zsabkát (és egy társát) ekkor már Fábián Béla is vád alá vonta egy hasonló hangvételű (szintén névtelen) cikk kapcsán.⁶² Ebben az időközben „szerkesztőségi titkárrá” avanszáló színész-újságíró⁶³ és Turcsányi István egyszerre bélyegezte cionistának és bolsevik propagandistának a liberális politikust, akire egy parlamenti beszéde miatt orrolt meg a szerzőpáros.⁶⁴ Rassay ezúttal főmagánvádlóként hallgathatta végig rágalmazója szónoklatát: „élethalál harcot folytatunk mi keresztények a zsidósággal és igenis kenyértörésre fog kerülni a sor” – jelentette ki Zsabka, aki arról is nyilatkozott, hogy Fábián beszédét olvasva „idegrohamot kapott”, és ennek hatása alatt ragadott tollat. A bíróság nem méltányolta módosult tudatállapotát, és

---

25. 5. Önéletrajza szerint 1923-ban a pesti angolparki színházban játszott, majd ismét vidéki társulatoknál vendégszerepelt. HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza.

⁵⁹ *A Nép* eladási listájához: Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 99.

⁶⁰ A Rassayt támadó inkriminált cikk: A szociáldemokrata-munkáspárti függetlenségi-antiszemita-liberális államférfi. *A Nép*, 1922. november 11.

⁶¹ Rassay becsületsértés és rágalmazás miatt tett feljelentést. *Budapesti Hírlap*, 1923. november 28.; *Az Est*, 1924. január 20.; *Esti Kurír*, 1924. október 22. Zsabka a rendőrségen először vállalta a szerzőséget, aztán a főtárgyaláson visszavonta vallomását, arra hivatkozva, hogy a megjelenés idején nem is volt *A Nép* munkatársa. BFL VII. 18. d., 1922 05/0561.

⁶² Nem lehet letörni a keresztény harcosokat. *A Nép*, 1923. március 9.

⁶³ *Magyarország*, 1923. szeptember 7.

⁶⁴ Ebben Fábián „gyilkosoknak” nevezte *A Nép* újságíróit. Az 1922. június hó 16-ra hirdetett Országgyűlés naplója. X. köt. Athenaeum Nyomdai és Irodalmi Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest. 316. (1923. március 7.)

penzbüntetés mellett egy hónapnyi elzárásra ítélte.⁶⁵ Zsabka utóbb kegyelemért folyamodott, s az igazságügy-miniszter utasította is a büntetőtörvényszéket, hogy kíséreljék meg a konfliktust egy, *A Népb*ben közölt bocsánatkérő nyilatkozattal elsimítani.⁶⁶ A tárgyalásról elkéső, beteges színész azonban erre csak úgy lett volna hajlandó, ha Fábián is megköveti őt és társait. Mivel erre a vádló nem volt hajlandó, a büntetést nem módosították. Zsabka a tárgyalás végén újabb „idegrohamot kapott, egész testében reszketni kezdett s így kellett kivezetni a teremből”.⁶⁷ Orvosi igazolásainak, illetve gyakori lakcímváltásainak köszönhetően még 1927 őszén sem tudták elővezetni a detektívek, hogy megkezdje büntetését.⁶⁸

Zsabka a konszolidáció idején, súlyos betegségei ellenére is az utcai politizálás híve maradt. Egyik emlékezetes alakítása a szociáldemokrata párt 1848-as megemlékezésének botrányba fullasztása volt 1926 márciusának idusán. „Ébredő” és „diák-sapkás egyetemi hallgató” társaival (vagyis a radikális egyetemi bajtársi szervezetek tagjaival) megjelent a Petőfi-szobornál megtartott ünnepségen, s Peyer Károly beszédét közbeszólásával megzavarva számos letartóztatást és lovasrohamot eredményező botrányt provokált. Miután az ünneplők felismerték, csak annak köszönhette, hogy a tízezres tömeg nem lincselte meg, hogy a rendőrség kimenekítette. A rendőrség a magát immáron a *Szózat* tudósítójaként igazoló „ébredő” vezér kiadatásáért tüntetöket is szétoszlatta.⁶⁹ Még emlékezetesebb a kis időre vidékre húzódó Zsabka egy évvel későbbi, alighanem alaposan előkészített botránya, amikor is Szomory Dezső *Nagyasszony* című

⁶⁵ *Az Est*, 1923. szeptember 7.

⁶⁶ *Az Ujság*, 1925. március 11. A fajvédő lap szerint a kormányzó határozata állt az igazságügy miniszter döntésének háttérében. *Szózat*, 1925. szeptember 16.

⁶⁷ *Az Est*, 1925. szeptember 16. 4. Zsabkát egy korábbi sajtópere alkalmával nővére mentette ki a bíróságon, aki közölte, hogy bátyját súlyos betegség miatt kórházba kellett szállítani. *Világ*, 1924. július 4.

⁶⁸ BFL VII. 18. d., 1923 05/0156 és Szeged, 1923. július 18. 5. Lakcímrükkjeihez: *Népszava*, 1924. október 3.

⁶⁹ *Az Est*, 1926. március 16.; *Budapesti Hírlap*, 1926. március 16.; *Uj Barázda*, 1926. március 16.

műve – pontosabban inkább a szerző⁷⁰ – ellen tiltakozva hozott működésbe egy bűzbombát a darab Nemzeti Színházban megrendezett reprizén. A lelkes közönség éppen végzett a függöny elé siető Szomorý éltetésével a második felvonás után, amikor a „második emeleti erkélyre vezető ajtót hirtelen nagy robajjal felszakította valaki és az ajtóban álló jegyszedőket és rendőröket félrelökve, egy feketehajú, komor tekintetű fiatalember rohant le a lépcsőkön a korlátig. A nézőtérren sokan felismerték, itt is, ott is hallatszott a neve, amint elkiáltották: Zsabka Kálmán.” Zsabka papírba csomagolt, vékony falú szalmiákszeszes üvegeket dobott a nézőtérre, miközben a színház körül összegyűlt többezres tömeg hevesebbjeit hatszakasznyi lovas rendőr igyekezett megfékezni. Az eset utáni kiterjedt rendezvárasokban nyolcvanöt embert vett őrizetbe a rendőrség,⁷¹ majd a másnap újrakezdődő tüntetések alkalmával hetvenkét személyt állítottak elő.⁷² Zsabka másfél hónappal később a fekete egyenruhát viselő, fokost hordó „ébredő sasok” közt tűnt fel egy utcai verekedésében, méghozzá a későbbi kaszáskeresztes vezér, Böszörmény Zoltán oldalán.⁷³ A ma már komolytalannak tűnő csoportról – már csak központi szereplőnk későbbi karrierje

⁷⁰ Szomorýt a honi szélsőjobboldal a hazaárulónak és pornográfának mondtott „zsidó irodalom” reprezentánsának tartotta. Valójában egységes zsidó irodalomról nem beszélhetünk a korszakban (sem). Vö. LACZÓ Ferenc: *Felvilágosult vallás és modern katasztrófa közt. Magyar zsidó gondolkodás a Horthy-korban*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.

⁷¹ *Délmagyarország*, 1927. október 22.; *Esti Kurír*, 1927. október 23.; *Magyarság*, 1927. október 22. (Idézet innen.) Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház igazgatója az esetre visszaemlékezésében is kitért. Vö. BĀNOS Tibor: *A Nagyasszony-affér. Film, Színház, Muzsika*, 1973/22. 21. Zsabka akciója nem volt egyedi: a bűzbombás támadások bevett módszernek számítottak szélsőjobboldali és turulista körökben.

⁷² *MTI Heti kiadás*. 43. szám. 1927. október 25. A hatóságok túl keménynek vélt fellépése miatt Petrovác Gyula kereszténypárti képviselő Scitovszky Béla belügyminiszternél interpellált, míg Propper Sándor szociáldemokrata honatya Zsabkaék kultúrpolitikát befolyásolni igyekvő agresszív fellépését kritizálta a Házban. Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója. VI. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest. 170. és 164. (1927. október 26.)

⁷³ *8 Órai Ujság*, 1927. december 6. és 7. Böszörményt még a különítményekből, vagy – ami valószínűbb – *A Nép* szerkesztőségéből ismerhette. PAKSA Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták*. Osiris Kiadó, Budapest, 2013. 60.

miatt is – érdemes megjegyezni, hogy a „Sas osztály az ÉME elit alakulatának számított, melynek tagjai katonai jellegű képzést kaptak, valamint hírszerző, megfigyelő és kémelhárító tevékenységet is végeztek”.⁷⁴

Politikai tájékozódás

A húszas évek második felétől az „ébredők” apadó tábora egyre inkább belső torzszalkodásokkal múlatta az időt. Zsabka az 1926. decemberi országgyűlési választásokon a fajvédő párti Somogyi Béla mellett korteskedett néhány társával a letenyei körzetben („fekete atillában, darutollas kucsmában”), majd az elbukó Somogyit meg nem térített háromezer pengő költségére hivatkozva perelte.⁷⁵ A Fajvédő Párt ügyésze a bíróságon nem csupán tagadta a vádat, de erélyesen vissza is támadott, hangoztatva, hogy éppen az „ideálokat” elhanyagoló, „pezsgős vascsorákon” dözsölő, egyébiránt megfizetett Zsabkaék öncélú viselkedése okozta kis arányú vereségét a körzetben.⁷⁶

Ám nem csupán a Fajvédő Párt hullott szét vészes gyorsasággal a kormánypárt által agyonnyert 1926-os választás után, de az ÉME eróziója is felgyorsult a húszas évek végére. Az egyesületből kifelé navigáló Eckhardt Tibor országos elnök helyére Gyallay Mihály támogatásával Buday Dezső, valamint a Rákóczi Béla és Budaváry László⁷⁷ vezette „ébredő sasok” is pályáztak. Zsabka a „sasok” mellett tört lándzsát, sőt a liberális sajtó már az általa vezetendő fegyveres „puccs” kulisszatitkait ecsetelgette

⁷⁴ PAKSY Zoltán: I. m. 59.

⁷⁵ *Magyarország*, 1927. július 8.

⁷⁶ *Magyarország*, 1927. augusztus 31.

⁷⁷ Budaváry a harmincas évek elején „kékinges” szélsőjobboldali alakulata révén szerzett hírnevet magának, majd az évtized végén csatlakozott a nyilasokhoz, hogy aztán hamarosan Szálasiból kiábrándulva írja meg „leleplező” könyvét. UDVARVÖLGYI Zsolt: *Fejezetek a magyar szélsőjobboldal korai történetéből: fasiszták, kékingesek és a Meskő-párt*. Forrás: <http://mek.oszk.hu/02100/02105/02105.htm> (Letöltve: 2018. 11. 12.); BUDAVÁRY László: *Zöld bolsevizmus. A nemzetietlen nyilas-mozgalom hűségese és döbbenetes képe*. Nemzeti Élet Kiadó, Budapest, 1941.

1927 decemberében.⁷⁸ A véres hatalomátvétel azonban elmaradt, sőt Buday lett az ÉME országos elnöke.⁷⁹ Ennek következtében a Budaváry lapjában, a *Nemzeti Életben* is tevékeny puccsistát „kitiltották” a szervezetből,⁸⁰ Budayval (majd özvegyével) pedig évekig pereskedhetett,⁸¹ illetve perlekedhetett.⁸² Zsabka ezután megfordult Szemere Béla és Budaváry László Magyar Nemzeti Függetlenségi Revíziós Pártjánál, ahol a jobboldali napilap szerint a párt „egyik vezetője volt”.⁸³ Az 1931-es országgyűlési választásokon aztán már képviselőjelöltként próbált szerencsét a Magyar Hadirokkantak és Hadviseltek Országos Pártjának fővárosi listáján. Prónay Pál alakulatában szokásos stílusában kampányolt, s miután Budapesten nem sikerült összegyűjteniük a kellő számú ajánlást, a visszautasított pártok közös gyűlésén osztozott a fő „keresztény-nemzeti” riválist, vagyis Wolff Károlyt kritizáló hangulatban. „A tömegeket nagygyűlésre, felvonulásra kell összehívni s nem kell törődni azzal, hogy a hatóság a felvonulást engedélyezi-e vagy sem” – szónokolt, miközben pártvezére, a fehérterror vezéralakja elkeseredésében a szociáldemokrata pártot ajánlotta hívei figyelmébe.⁸⁴

A csalódott jobboldali radikálisok reaktiválódásához a világválság nyújtott új táptalajt. Legnevezetesebb kísérletükből, az utóbb „Vannay-puccsként” elhíresült kísérletből Zsabka sem

⁷⁸ *Esti Kurír*, 1927. december 28.

⁷⁹ *Pesti Napló*, 1928. január 21.

⁸⁰ *Budapesti Hírlap*, 1928. november 10.

⁸¹ Zsabbkát a *Nemzeti Életben* közölt Buday-ellenes cikke miatt pénzbüntetésre ítélte a bíróság. Magyar Országos Tudósító (továbbiakban MOT) 1929. március 19. 8:50. (74. o.) Buday azért is perelte, mert „lovagias elégtétel adására képtelen” embernek nevezte Szemere Bélával folytatott afférja során. *Az Est*, 1931. április 12. Az ÉME-elnök halála után özvegye vette át a magánvádat, ám egy verbális inzultusokban bővelkedő, összevont tárgyalás végén Zsabbkát (és társait) a bíróság felmentette. *Magyarország*, 1932. június 21.

⁸² Az ébredők belharcaihoz: *Pester Lloyd*, 1929. október 18. („Die Judase der Erwachsenen”).

⁸³ A Vannay-puccs miatt letartóztatott Hozmetz Ferenc Károly ugyanitt ténykedett. *Magyarság*, 1931. november 29. A magát a Fajvédő Párt örökösének tartó MNFRP-hez: *Uj Barázda*, 1929. január 1.

⁸⁴ Prónay vélhetően üzenni kívánt a hatalomnak: ha nem engedik az ő pártjánál, jobboldalon becsatornázni az legelesettebbek dühét, úgy az a baloldalt fogja erősíteni. *Pesti Napló*, 1931. június 26. (Idézet innen.) *Ujság*, 1931. június 25.; *Ujság*, 1931. június 26.

maradt ki, legalábbis ő is bekerült az 1931. november végén előállított százhatvan fő közé. A hatóságok által régóta szemmel tartott összeesküvők laktanyák és pénzintézetek elfoglalását tervezték, emellett vezető politikusok, miniszterek, sőt Horthy kormányzó letartóztatását is célul tűzték ki. A több szálon futó szervezkedés az ÉME, a Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) és a Turáni Vadászok kötelékébe tartozó Vannay László gazdasági tiszt, a szintén „ébredő” Tóth Ferenc vívómester és a „Rongyos Gárda” névadója, vagyis Raád Árpád magántisztviselő kezében összpontosult.⁸⁵ Mellettük jelentős szerepet játszott Temesváry László, a Hitler iránt rajongó egykori különítményes, aki „civilben” a Didaktika Film Rt. igazgatójaként ténykedett.⁸⁶ Zsabkát a jobboldali *Magyarság* a lebukás másnapján a szervezet akcióbizottságának tagjaként aposztrofálta, akit az összeesküvők a kinevezendő, Budaváry László vezette kormány kultuszminiszterének szemeltek ki.⁸⁷ A súlyos vádat másnap Zsabka felesége igyekezett korrigálni *A Reggelnek* adott nyilatkozatában, ahol kifejtette, hogy *Fegyverbe!* című (végül meg nem jelentetett) verseskötetét rendezgető férje egy olyan szervezkedésben vett részt, amelynek célja a Habsburg-restauráció megakadályozása volt.⁸⁸ Zsabka kihallgatása alatt azzal érvelt,

⁸⁵ Raádhhoz: ZINNER Tibor: I. m. 38. A puccskísérlethez részletesen: MÁRKUS László: *A Károlyi Gyula-kormány bel- és külpolitikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 177–192.

⁸⁶ A puccsisták Kecskeméten is szervezkedtek, igyekezvén megnyerni Francia Kiss Mihályt. *Az Est*, 1931. december 3. Temesváry 1930 nyarán részt vett – többek között Bajcsy-Zsilinszky Endre társaságában – a Magyar Szabadság Párt kecskeméti megalapításán. *Pesti Hírlap*, 1930. augusztus 12. Az összeesküvők nem csupán Albrecht főherceggel tárgyaltak, de az illegális kommunisták felé is keresték a kapcsolatokat; Temesváry például Madzsar Józsefet próbálta meg bevonni. BORSÁNYI György: *Válságévek krónikája 1929–1933. Az 1929–1933-as gazdasági világválság hatása Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 210–211. Ugyanő később, a nyilas hatalomátvétel után, a Magyar Nemzeti Bank elnöke lett: PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. I. m. 114.

⁸⁷ *Magyarság*, 1931. november 29. Erről a cseh sajtó is hírt adott. MTI Bizalmas Értesítések. 1931. november 30. 729. szám. A posztanak ugyanakkor Vannay vallomása szerint más várományosa volt. MÁRKUS László: I. m. 190.

⁸⁸ Zsabkaék ekkoriban a „Nürnberg utca egy szegények lakta sötét házának udvarán” laktak egy szoba-konyhás házmesterlakásban. *A Reggel*, 1931. november 30.

hogy „mint Magyar Szabadság Párt egyik vezetője, csupán a pártba szervezett be tagokat”.⁸⁹ Előadása meggyőző lehetett, mindenesetre néhány nappal később szabadon bocsátották. A *Magyarságnak* rögvest interjút is adott a „szakállas arcú, kékszemű, szikár fiatalember”, aki immáron Szemere Béla új alakulatának, a Nemzeti Néppárt tagjának mondta magát. S mivel ez a „szélsőségesen nacionalista párt alkotmányos módon küzd elveiért”, ő maga is ártatlan, vallotta, hozzátéve, hogy az egész puccsról a fogházban értesült.⁹⁰ A „lázas előidézésére létrejött szövetség” résztvevői közül végül negyvenhat főt tartóztattak le. Közülük azonban csak az egykori különítményes Vannayt ítélték el hat hónapnyi államfogházra és rangvesztésre, a többiek „legfelsőbb kegyelem folytán” szabadlábra kerültek 1934 nyarán.⁹¹

A „szakállas, szélsőjobboldali” Zsabka később az egyetemi mozgalmakból ismert, hírhedt barátjával, Kémeri Nagy Imrével 1935-ben Szálasi Ferenc alakulatába, a Nemzet Akaratának Pártjába lépett be. Mindketten – korábbi nexusaikra alapozva – mint ifjúsági vezetők vállaltak részt a Hungarista Mozgalomban. Zsabka azonban (amint utóbb Kémeri is) összetűzésbe keveredett Szálasisal, és kilépett a pártból.⁹² Nyilas kapcsolatai azonban megmaradtak, sőt újak is keletkeztek. 1937–1938 telén a Szent László Kórházban megismerkedett az újdonsült nyilas

⁸⁹ *Kis Ujság*, 1931. december 1.

⁹⁰ Zsabka félig tréfásan Francia Kiss Mihályt javasolta miniszterelnöknek, s tagadta, hogy ambicionálná a kultuszminiszteri bársonyszéket. *Magyarság*, 1931. december 5. A „puccsisták igazi klubhelyiségeként” aposztrofált Vámház pincére – a liberális lap tolmácsolásában – „leginkább Zsabka Kálmánra emlékszik vissza, aki állandóan verseit olvasta fel és beszédeket mondott, amit a többiek [Vannay László, Gyulay Molnár Ferenc, Hozmetz Ferenc Károly] szívesen hallgattak. Puccsról, forradalmi törekvésekről, ilyesmikről a pincér nem hallott semmit”. *Ujság*, 1931. december 12. Mindezt megerősítette a feleség is. *A Reggel*, 1931. november 30.

⁹¹ Időközben a szintén letartóztatott Schill Ferenc csendőrtábornokot, a csendőrség korábbi felügyelőjét felakasztva találták börtöncellájában. Az *Est*, 1934. augusztus 23.

⁹² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) K-149. 651/7. – BM-Jobboldali összesítők. 1. doboz, 5. ő. e. 190. és 194. f. Alighanem a Szálasisal történő szakítást idézi fel a *Csak azt szeretném* című versében: ZSABKA Kálmán: *Örök Tiborc*. I. m. 59.

főideológus-történésszel, Málnási Ödönnel. E történettel a második világháború után, a Hubay Kálmán ellen folytatott eljárás során hozakodott elő, azzal a célzattal, hogy tanúskodjon a „guruló márkák” népszerű tézise mellett (minthogy a tranzakciókban szerinte Málnási német származású menyasszonya is részt vett).⁹³ A Népbíróságon ezek után kifejtette, hogy a Gestapo által 1945 elején kivégzett kisegítő honvéd karhatalmi parancsnokát, Varga Károlyt ő maga léptette be a „hungaristák közé, hogy Hubay Kálmán viselkedését szemmel tudja tartani”.⁹⁴ A látszólagos ellentmondásokat feloldhatja, hogy a Nemzet Akaratának Pártja még egy meglehetősen messianisztikus, függetlenségi remiszenciákra is játszó alakulat volt, amelynek 1937. március 15-én közzétett hitvallása is Zrínyi-idézettel („Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”) érvelt az „igaz magyar nemzetiszocializmus” mellett.⁹⁵ Egy évvel később éppen Hubay gyúrta át az időközben bebörtönzött Szálasi ideológiáját a németek iránt immáron teljesen elkötelezett aktuálpolitikai programmá, egyúttal eltávolítva a pártkatonák közé beállni vonakodó bajkeverőket is a pártból.⁹⁶ Meglehet, innen eredeztethető Zsabka zsigeri gyűlölete a néhány év alatt Bajcsy-Zsilinszkytól Gömbösön át Szálasiig eljutó karrierpolitikus iránt.⁹⁷

Bár Gömbös Gyula miniszterelnöksége és hadügyminiszterisége idején Zsabkát tiszti becsületügyi bíróság elé állították és 1933 nyarán „zászlósi rendfokozatából elbocsátották”, mivel „a honvédség hivatalos szervével szembeni, tisztjelölti jellegéből folyó kötelezettségeinek nem tett eleget”,⁹⁸ ennek a konfliktusnak aligha lehettek ideológiai okai. Tudjuk, hogy 1936-ban a kormánypárt tolnai szervezetének kultúrdélutánján (több

⁹³ ÁBTL K-1814/1 – Málnási Ödön („Harry Morton”) 1937–1938-as betegeskedését a Szent László Kórházban megerősíti: ZSABKA Kálmán: *Őrök Tiborc*. I. m. 16–18.

⁹⁴ *Kossuth Népe*, 1946. április 7.

⁹⁵ Közli: PAKSY Zoltán: I. m. 169–171.

⁹⁶ Hubay szerepéhez a pártszervezésben: PAKSA Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták*. I. m. 128–146.

⁹⁷ Hubay pályáivéhez: BARTHA Ákos: *A Nemzeti Radikális Párt (1930–1936)* és sajtója. *Magyar Könyvszemle*, 2017/3, 321.

⁹⁸ A hivatalos értesítést iktatószámmal idézi: HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza.

NEP-politikus társaságában) fellépett, egy évvel később pedig a Turulvárban felállított Gömbös-szobor avatásán a Turul Szövetség Gömbös-idézeteket előadó szavalókórusát vezette (Darányi Kálmán miniszterelnök beszédét követően).⁹⁹ Zsabka arról is megemlékezett, hogy részt vett a Bleyer Jakab kormánypárti kisebbségi német képviselő elleni tüntetéseken 1933 tavaszán.¹⁰⁰ „Bleyert a lakóházában támadtuk meg, ahol náci testőreivel kézitusába keveredtünk. A rendőrség közbelépése vetett véget a kézitusának, mely diplomáciai bonyodalmakat is okozott.”¹⁰¹ Diplomáciai bonyodalmakat csakugyan keltett a – fenti atrocitásnál jóval összetettebb – Bleyer-ügy, ám magát a politikust aligha találták otthon a leghevesebb tüntetések idején. Bleyer ugyanis ekkoriban Münchenben tárgyalt Rudolf Heß-szel,¹⁰² így a tüntetők feleségét inzultálták helyette.¹⁰³

Zsabka a harmincas évek második felében ott folytatta közéleti pályáját, ahol korábban abbahagyta, helyet biztosítva magának az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc kirobbanásának 90. évfordulója tiszteletére szervezett ünnepségek botránykrónikájában is. A népi írók közismert módon 1937. március idusán hívták életre a Nemzeti Múzeum előtt összesereglett mintegy ötezer fő előtt fő szervezetüket, a Márciusi Frontot, s nagy visszhangot kiváltó tettük azonnal el is homályosította a Tattersallban megrendezett, tízezer munkást megmozgató

⁹⁹ *Budapesti Hírlap*, 1936. április 26. 15. és *MTI Napi Hírek*, 1937. március 10. 25. kiadás.

¹⁰⁰ Bleyer 1933. május 9-i parlamenti beszédében a divatosnak mondott „magyar faji gondolatot” szembeállította a honi németiség identitásával, sőt a Szent István-i eszmével is, és a magyarosítás miatt kétségesnek nevezte a honi németiség államhűségét, illetve a magyar revízió sikerét. GRÓSZ András: Egy kisebbségpolitikus küzdelmei és vívódásai. Bleyer Jakab parlamenti képviselői tevékenysége (1920–1933). In: ERDŐDY Gábor (főszerk.): *Mából a tegnaptól. Képek Magyarország 19. és 20. századi történelméből*. ELTE BTK, Budapest, 2012. 206–210.

¹⁰¹ HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza.

¹⁰² MARCHUT Réka–PRITZ Pál: Kisebbségpolitikák – nemzetközi erőtérben. Bleyer Jakab/Jakob Bleyer példáján. *Regio*, 2017/1. 27–33.

¹⁰³ *Esti Kurír*, 1933. május 18. Az 1966-os zuglói nyilas per kapcsán tett vallomásaiban ugyanakkor arról vallott, hogy csupán 1941-től hagyott fel „fokozatosan” „antiszemita és németbarát beállítottságával”, s helyette „erős németgyűlölet” fejlődött ki benne. ÁBTL V-153693/11 – Kröszl Vilmos és társai.

szociáldemokrata megemlékezést. Ám ugyanezen a hétvégén a jobboldali ifjúság is ünnepséget rendezett a Vigadóban, jöllehet a Bornemisza Géza kereskedelemügyi és iparügyi miniszter, valamint több egyetemi notabilitás részvételével megnyitott nagygyűlés szinte azonnal botrányba fulladt.¹⁰⁴ A diákság egy része ugyanis letartóztatott bajtársuk, az ekkoriban a Turul Szövetség nemzetiszocialista fordulatán munkálkodó – ám a nyilas egységpártból az év végére kiebrudalt¹⁰⁵ – Kémeri Nagy Imre szabadon engedéséért kezdett el tüntetni.¹⁰⁶ A *Magyarország* és az MTI értesülései szerint a zűrzavarban „Zsabka Kálmán fel akarta olvastatni az ifjúságnak azt a memorandumát”, amelyben a későbbi „rongyos” vezér szabadon bocsátását kéri, ám „a lárma ekkor már olyan nagy volt, hogy a szónok szavait nem lehetett megérteni”.¹⁰⁷

Zsabka zavaros politikai pályájának megértéséhez segítséget nyújthat a két világháború közti magyar hírszerzés, illetve kémelhárítás kapcsolati hálója. Ujszászy István ÁVO-n tett, rendkívül informatív vallomásai szerint ugyanis a VKF2 különleges kémelhárító hálózatának tagja volt az a fegyházakban gyakorta megforduló „turulista» ifjúsági vezér”, akit a magyar hírszerzés által már a húszas évek elején alkalmazott „beugrató ügynökök” – vagyis a cellákba juttatott vamzerek – között is ott találunk. Zsabka emellett tisztként szerepelt a VKF2 kebelében 1920-tól működő, a kisantant államokban tervezett szabotázs- és terrorcselekmények előkészítésére szakosodott csoportban, amely 1936 októberétől Homlok Sándor vezérkari alezredes felügyelete alatt működött. Ők feleltek a Rongyos Gárda „végrehajtó alakulatainak” reaktiválásáért 1938-ban. A rongyosok 1941–

¹⁰⁴ BARTHA Ákos: A Márciusi Front – 80 éve történt. *Somogy*, 2018/2. 20–29.

¹⁰⁵ Kémeri az 1937. október 24-i nyilas egységgyűlésen is kifejezetten negyvennyolcas hürokat pengetett. PAKSA Rudolf: Magyar nemzetiszocialisták. I. m. 117–119. A Horthyt egy hónapra rá királlyá kikiáltó diákvezér 1942 tavaszán a németek oldalán, a „bolszevista” partizánok ellen harcolva esett el a keleti fronton. TARNÓI László: *Az örök bajtárs*. Turul Szövetség, Budapest, [é. n.]. 28–29.

¹⁰⁶ Kémeri Nagy ekkori portréjához: KEREPESZKI Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban*. Attraktor Kiadó, Máriaesnyő, 2012. 202–203., 315–316.

¹⁰⁷ *Magyarország*, 1937. március 17.; MOT 1937. március 16. 17. kiadás.

1942-es felszámolása után Zsabka aztán „vezető szerepet” vitt a volt tagokból rekrutálódott Nemzetvédelmi Kereszteseknél is.¹⁰⁸

Turul Szövetség és Rongyos Gárda

Érdemes röviden kitérni arra a körülményre, hogy Zsabka a jobboldali ifjúság köreiből korántsem állt egyedül a teljes szellemi-politikai útkeresésben. Ennek okát – a fentiekben túlmenően – az 1930-as évek derekára jelentős mértékben megváltozó egyetemi ifjúsági életben kereshetjük. A korabeli egyetemi ifjúsági mozgalmat 1919-es megalakulása óta lényegében uraló, fajvédő ideológiai alapokon nyugvó Turul Szövetség az 1930-as évek első felétől fogva jelentős változáson ment keresztül. Megtermékenyülve a népi gondolattal, pontosabban a kibontakozó falukutató mozgalom által képviselt értékekkel, a Turul maga is a korábbiaktól eltérően a parasztság felé fordult: tagjai részt vettek részben egyetemi kötődésű faluszemináriumokon, a Turul szervezetének különféle szintjein pedig mind gyakrabban találkozunk gyűjtésekkel, szociográfiai felmérésekkel, kiállításokkal, ankétokkal stb. szervezésével, melyek mind a parasztság elmaradott és sok szempontból sanyarú sorsára hívták fel a figyelmet. Emellett a Turul soraiban megjelent az új szélsőjobboldali gondolkodás is, de 1934 után a baloldali fiatalság is helyet keresett magának a szövetségben. Soraikból számos – akár később, a világháború után – jelentős pályát befutó személy került ki: egyre többen találtak kapcsolatot a szélsőjobboldali, illetve a kommunista mozgalmakkal.¹⁰⁹

¹⁰⁸ HARASZTI György (szerk.): *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései.* ÁBTL–Corvina Kiadó, Budapest, 2007. 343., 554., 525–526., 520. Államvédelmis érintettségét megerősíti: ÁBTL A-1251/1 – Névsor a VKF2 Osztály és a hadtestek kémelhárító osztályának vezetőiről, beosztottjairól, ügynökeiről.

¹⁰⁹ Minderről összefoglalóan: KEREPESZKI Róbert: I. m. és SZÉCSÉNYI András: *A korszellem hálójában. Az egyetemi önkéntes munkaszolgálat rendszere, működése és nemzetközi beágyazottsága Magyarországon (1935–1944).* Gondolat Kiadó, Budapest, 2016.

A fenti lassú ideológiai változások mellett a Turult ekkoriban belső feszültségek is gyötörték, amelyek az évtized végére polarizálódáshoz vezettek. Zsabka már a húszas években sok szállal kötődött a Turul Szövetséghez, amely első verseskötetének is kiadója volt.¹¹⁰ A harmincas évekbeli, számára minden bizonnyal kissé már idegen Turul Szövetségben azért sem érezhette jól magát, mert éppen ekkor tört erőteljesen felszínre az „öregek” és „fiatalok” közti ellentét.¹¹¹ Az ellentét valós alapja az volt, hogy a már oklevelet szerzett, ám a Turul Szövetségben maradó, jobbára keményvonalas, zsidóverő idősebb tagok és a valós társadalmi problémákra érzékeny, aktív egyetemista, fiatalabb tagok egyre kevésbé értettek szót egymással. A nemzedék- és szemléletváltás többéves belső harcában végső soron az utóbbi csoportosulás győzött, midőn a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendeletet hozott, hogy 26 évnél idősebb személy nem lehet egyetemi bajtársi egyesület tagja.¹¹² Zsabka tehát rossz oldalon állt: kiiregedett és korszerűtlenné vált. A feltűnést kedvelő Zsabkát talán ez sarkallta arra, hogy még intranzigensebben képviseljen fajvédő vonalat, akár a Turul Szövetség vezérségével szemben is. Az alkalmas helyet a Turul Szövetség felsőkereskedelmi iskolát végzetek Bercsényi Bajtársi Egyesületének Szépmíves Törzsében találta meg, melynek 1935 februárjában egyik alapítójaként tünt fel az ekkoriban mintegy negyvenezer taggal bíró¹¹³ egyetemi bajtársi szövetségben. Az egyesület deklarált célja volt „a magyar művészet és zene magyar nemzeti és faji alapokra helyezése, illetve a befolyás alól való mentesítése. A Szépmíves törzsnek teljes mértékben sikerült a beszerzés és ma, amint azt már a kaposvári Követtáboron és több ízben bebizonyította, a legma-

¹¹⁰ ZSABKA Kálmán: *De szolgák nem leszünk!* I. m. Kötődését a liberális lap is firtatta. Vö. például *Esti Kurír*, 1925. február 6. és 1925. február 7.

¹¹¹ Kontextusához lásd SZÉCSÉNYI András–KEREPESZKI Róbert: „Ellenzék” a Turulban. *Századok*, 2012/1. 171–204.

¹¹² A rendelet természetesen nem csak a Turulban okozott mélyreható változásokat. Lásd 8500/1943. VKM sz. rendelet az egyetemi és főiskolai ifjúsági egyesületek működési szabályzatának közzétételéről. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1943. II. kötet. Magyar Kir. Belügyminisztérium, Budapest, 1944. 1355–1360.

¹¹³ KEREPESZKI Róbert: I. m.

gasabb igényeket is kielégítő és országos nevekkel bíró gárda lett rendelkezik. Tekintettel arra, hogy legelsősorban a bajtársi összesség feladata a magyar dal, zene és művészet megmentése és terjesztése, felkérlik a Vezérségeket, hogy a jövőben, ha bármilyen művészi megmozdulást csinálnak, műsorát a Szépmíves törzs segítségével állítsa össze s előadóit, amennyiben arra szükség van, a Szépmíves törzs segítségével válassza ki.”¹¹⁴ Az egyesület alapítása során írott turulista ismertetés ennek kapcsán kikelt a Magyar Zeneszerzők és Zeneírók Szövetkezete ellen is, amennyiben tagjai „fajzsidók, akik természetesen a maguk fajtáit részesítik olyan mérhetetlen előnyökben, amelyre csak igazán fajtiszta zsidó képes”.¹¹⁵ A törzs egyébként nem volt más, mint a szövetség művészeti kérdésekkel foglalkozó bajtársi tömörülése (amely a Színművészeti Akadémia és az Országos Színészegyesület keresztény-nemzeti érzelmű hallgatóit fogta össze a végzetekkel együtt, továbbá „magába foglalta a keresztény filmszakembereket” is), s rövid időn belül Szépmíves Bajtársi Egyesületté alakult.¹¹⁶

Az egyesület vezéri tisztét rövidesen átvevő – s a Turul hierarchikus felépítésének megfelelően ezzel karöltve, annak arculatát is meghatározó – Zsabka Kálmán megreformálta az egyesületi életet, törzseket alapított egy-egy részterület ellátására. A testület elsősorban koncertek, táncmulatságok, előadóestek szervezésével foglalkozott, bemutatkozási lehetőséget biztosítva a szélsőjobboldal különféle eszmeáramlataihoz kötődő alkotóknak. Ez természetesen azzal járt, hogy jobbára közepes vagy annál is gyengébb „művészek” munkáit preferálták, ugyanakkor élvonalbeli, szélsőjobboldali kötődésekkel is bíró írók, költők (például Sinka István, Erdélyi József) művei is támogatásban részesültek. Zsabka kortársaiétól merőben eltérő, kirívó öltözködési szokásokkal bírt: az egyesület fajvédő alapállását hangsúlyozandó csizmában, zsinóros magyaros ruhá-

¹¹⁴ *Bajtárs*, 1936. február 20. 5.

¹¹⁵ *Bajtárs*, 1935. március 1. 2.

¹¹⁶ Az egyesület székhelye: Budapest, VII. Rákóczi út 42. MNL OL K-148. 1075. csomó 17. tétel, 8645. sz. – Turul Szövetség Szépmíves Bajtársi Egyesület vezérsége, 12.

ban és ehhez való fővegben járt-kelt a városban. A Szépmíves Egyesület – tevékenységéhez idomuló – jelmondata a népi és fajvédő eszmeiségből merítkezett: „Magyar Szóval, Magyar Dallal Előre!” Nagyobb rendezvényeiken, nótastjeiken, színházi díszelőadásaikon – a Turul kapcsolatrendszerére támaszkodva – élvonalbeli szín- és zeneművészek egyaránt megjelentek.¹¹⁷ Jelentősnek mondható az egyesület tevékenysége a jótékony-sági estek megszervezésében is. Ezek sorába tartozott például, hogy 1939 júliusában a Kelemen László törzs 1939. június 14-én a Turulvár nagytermében jótékony-sági teadélután-t szervezett. A nagyszabású teadélután jövedelmét a leégett Józseffelva csángó község felépítésére ajánlotta fel az egyesület.¹¹⁸ Zsabka alkalomadtán maga is megjelent nótaszerzőként, sőt nótáénekesként, esetenként pedig saját verseivel jelentkezett.¹¹⁹

Az 1930-as évek második felére Zsabkaék tevékenyégi köre kitágult: egyre többször hallatták hangjukat filmügyi-filmpolitikai kérdésekben (ebben jobbkeze volt Lévai Béla, az egyesület „filmtörzsének” vezére), egyszersmind a „zsidó eszmeiség” és a zsidó művészek kiiktatását, a nemzeti szellem növelését követelve. Érintettük, hogy Zsabka támogatója volt Kémeri Nagy Imrének, az ismert „túlkoros” diákvezérnek is. Kémeri 1929-ben iratkozott be a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi, majd bölcsészeti karára. A Turul Szövetség helyi tagszervezeteibe belépő, csizmában, díszmagyarban, oldalán fokossal járó fiatalember azonban nem tanulmányaival, sokkal inkább

¹¹⁷ Például a Rökk Szilárd utcai Népművelés Házában 1940. december 27-i hagyományos karácsonyi Szépmíves Díszelőadáson fellépett a Rendörzenekar Eisemann Mihály karnagy vezényletével. A színművészeti kamara vezetőinek köszöntői után fellépett eyebek mellett Kiss Manyi, Szelezcky Zita, Tolnay Klári, Bilicsi Tivadar, Mezei Mária, Muráti Lili, Simor Erzsébet és Szilassy László. MNL OL K-148 1075. csomó 17. tétel, 8645. sz. Turul Szövetség Szépmíves Bajtársi Egyesület, 1–6. Egy 1940. február 4-én tartott, Royal színházbeli, nyugdíjas színészek számára gyűjtő díszelőadáson műsorszámmal Somogyi Nusi, Kádár Margit, Szelezcky Zita, Bilicsi Tivadar, Jávor Pál, Pataky Jenő, Pethes Ferenc, Ujlaky László és Varga Imre léptek fel. *Nemzetőr*, 1940. február 5. 2.

¹¹⁸ MNL OL P-1364. Turul Szövetség. 12. tétel – Budapesti kerületi vezérség iktatott iratai 6-740. sz. (hiányos). (1939), 12.

¹¹⁹ *Bajtárs*, 1936. október 10. 4.; *Bajtárs*, 1936. október 24. 5–6.; *Bajtárs*, 1938. április 18. 5.

élesen zsidóellenes magatartásával, antiszemita diáktüntetések szervezésével,¹²⁰ azt követő rövid életű rendőri lefogásokkal, és politikai akcióival¹²¹ hívta fel magára a figyelmet. Mivel az egyetemet Kémeri sosem fejezte be, az 1930-as évek végéig aktív turulista maradt. Az „egyetemi őstüntető”¹²² ekkor kerülhetett közelebbre Zsabka Kálmán látóterébe is. A világnézetileg azonos hűrokat pengető öregdiák turulisták, jóllehet nem azonos tagegyesületben működtek, a következő években támogatták egymás munkáját, politikával átszótt antiszemita akcióit. Zsabka, mint hőzöngő diákvezér, Kémerihez hasonlóan csakhamar ismertté vált. A hecceket többnyire túl nem lépő megmozdulásaikról a korabeli sajtó – pártállástól függetlenül – rendre beszámolt. Ezek közé tartozott, amikor Zsabka 1937. november elején a Turul Szövetség soproni táborozására (közgyűlésére) utazott le, majd annak végeztével a vasúti étteremben hasonló gondolkodású társaival, illetve Festetics-párti helyi hangadókkal karöltve provokációs célból szidni kezdte a legitimista, Habsburg-párti egyetemistákat, amiből hatalmas botrány kerekedett.¹²³ Az eset jól rávilágít arra, hogy Zsabka és köre nemcsak a zsidóság, hanem minden „nem fajmagyarnak” tekintett eszme és csoport iránt mély megvetést érzett, s ebbe beletartoztak a liberálisok és szociáldemokraták éppúgy, mint a legitimisták. Továbbá az is nyilvánvaló, hogy a Turul ügyeit nem tudta és nem is akarta különválasztani politikai szerepeitől. Erre kiváló példa az az eset, amikor Endre László Pest vármegyei alispán, az antiszemita erős embere 1938 júliusában társasvacsorát rendezett Csömörön – amely rendezvény saját szélsőjobboldali pártjának, a Fajvédő Szocialista Pártnak a zászlóbontását előzte volna meg –, Kémerit és Zsabkát megint

¹²⁰ SZÉCSÉNYI András: Lovagias ügy. Epizód az antiszemitizmus történetéhez az 1930-as években. *Múlt és Jövő*, 2009/1. 133–138.

¹²¹ KEREPESZKI Róbert: „Éljen I. Miklós, Magyarország királya. Egy politikai gyűlés háttere és körülményei. In: KOVÁCS Zoltán–PÜSKI Levente (szerk.): *Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 80. születésnapjára*. Debreceni Egyetemi Történelmi Intézete, Debrecen, 2010. 135–152.

¹²² A *Népszava* találó megjegyzése Kémerire, miután egy 1937. januári zsidóellenes zavargás megszervezése okán március végéig toloncházban tartotta a rendőrség. *Népszava*, 1937. április 1.

¹²³ Az esetről többek között beszámolt: *Esti Kurír*, 1937. november 19.

csak egy platformon, nemcsak Endre töretlen híveiként, de a rendezvény szervezőiként találjuk. Sajtótudósítás szerint az ott tartózkodó egyéb nyilas pártok képviselői nem hallgatták jó szívvvel Endre Lászlót, aminek hangot is adtak. Zsabka Kálmán erre fel megütötte az egyik, Festetics-párti hangoskodót, aki viszont később nem maradt adósa: a társasvacSORa után Zsabkát társaival karöltve véresre verték.¹²⁴

Az efféle politikai adok-kapok és a vele járó erőszak azonban nem érintette Zsabka szépmíves egyesületi munkáját, amelyet nagy lelkesedéssel látott el. A már mondottakon túlmenően Zsabka szervezésével 1939-ben megalapították a Turul Szépmíves Könyvkiadót, amely a fajsúlyosabb irodalmi műveket adta ki. A kiadóról és sorozatairól gróf Festetics Domokos magister (egyúttal a Magyar Élet Pártja országgyűlési képviselője, az 1943-ban kettészakadt Turul Szövetség társadalmi részének vezetője) az alábbiakat állapította meg: „A Turul Szépmíves Bajtársi Egyesület kebelében megalakult nemzeti irányú könyvkiadó vállalat célja a hazai irodalomnak a fajiság eszméjén alapuló újjászervezése.” Ambrus József, a Turul Szövetség ekkori fővezére szerint pedig ekképpen foglalta össze mindezt: „A mi munkánk a magyar lelkek mélyéből feltörő szellemi forradalom, mely visszaköveteli a magyar faj számára a vezetést, az uralmat, az élet erejét saját hazájában. A magyarság ősi lelke lázad ma minden idegen behatás, idegen béklyó és idegen iga ellen, mert csodálatos értékek rejtőznek a magyar fajtában, melyek nem tűrnek szolgaságot, nem bírják el az idegen lélek uralmát. Ez a harc áll, aki magyar, annak ezen könyvsorozaton keresztül is küldjük a győzelem ígétét.”¹²⁵ A sokszor kilátástalan anyagi helyzetben élő írók műveinek megjelentetéséért szerény honoráriumot tudtak biztosítani, ezenfelül nyilvánvalóan az egyesület tényleges és eszmei vezéréként egyaránt működő Zsabka érdeme volt az is, hogy jelentős alkotók csatlakoztak a Turul Szépmíves Könyvkiadó költői, illetve elbeszélői sorozatá-

¹²⁴ 8 *Órai Ujság*, 1938. július 11.

¹²⁵ ÁBTL 3. 1. 5. O-11803/4 – Ellenállók, 259.

ba.¹²⁶ Végül a Turul Szépmíves Hangversenyzenekar megszerzése is említést érdemel. A Belügyminisztérium és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a sorozatos kérelmeknek, hogy egy-egy rendezvényhez plusz anyagi támogatást biztosítsanak, a tárcavezetők szavalóesteken, dísztáborozásokon, hangversenyeken védnökséget vállaljanak, csak alkalmanként tett eleget.¹²⁷ A műsorok bevételeit a rendezvények költségeire, illetve a munkanélküli színészek támogatására fordították.

1938-ban a Szépmíves Egyesület fuzionált a Csaba Bajtársi Egyesület Fővárosi Törzsével, előbbi nevét megtartva. E lépés valódi oka nem ismert, ugyanakkor feltételezhető, hogy a Csaba válsága áll a háttérben, amit Zsabka ügyes ifjúságpolitikai machináció révén kihasználta. A pesti tudományegyetem orvoskarán 1920-ban létrehozott Csaba Bajtársi Egyesület a Turul egyik legrégebbi és legerősebb tagegyesülete volt, 1938-ra viszont – éppen a már említett generációs és ideológiai ellentétek miatt – belső harcok gyötörték. Zsabka a hozzá közel álló hallgatókból álló Fővárosi Törzset „kiléptette”, és „áttemelte” a szépmívesekhez.¹²⁸

A Szépmíves Egyesület tagadhatatlan sikerei dacára a Turul Szövetség széles köreiben Zsabka és társasága mind kellemetlenebbé, ellenszenvesebbé vált. Zsabka különösen intranzigensen szemben állt a Turul Szövetség 1939–1941 közti kulturális vezérével, Fitos Vilmosmal és az általa képviselt eszmékkal, amelyeknek mozgatórugója az volt, hogy a Kodolányi, Kovács Imre és más népiek faluművelődést célzó gondolatait minél jobban beépítsék a Turul Szövetség programjába. Zsabka a Szépmíves Céhben ritkán engedett kifejezetten a népiekhez tartozó alkotókat szerepelni, és akkor is jobbára olyanokat, akik ismertek

¹²⁶ A mintegy hatvan elbeszélő és költő között például Balla Borisz, Illés Endre, Komjáthy Aladár, Mécs László, Ottlik László, Somogyvári Gyula, Szombathy Viktor. ÁBTL 3. 1. 5. O-11803/4 – Ellenállók, 260–261.

¹²⁷ MNL OL K-148. 999. csomó 17. tétel. 6870. sz., 7506. sz. (1938) Turul Szövetség Szépmíves Bajtársi Egyesület kérelme a BM-hez és MOL K-148. 1075. csomó 17. tétel, 8534. sz. (1940) – Turul Szövetség Szépmíves Bajtársi Egyesület vezérségének iratai.

¹²⁸ MNL OL P-1364. Turul Szövetség. 2. doboz 21. tétel – Csaba Bajtársi Egyesület Fővárosi Bajtársi Törzs. 13–14. A Csaba Bajtársi Egyesület végül 1942-ben végleg kivált a Turulból. *Fiatalok*, 1942. január 6.

voltak jobboldali nézeteikről (Féja Géza, Erdélyi József). Ebbéli merevsége jól szemlélteti a Turul Szövetség meghasonlottságát.¹²⁹ Fitos egy korabeli feljegyzésében Zsabka mellett Kató Sándort, Végyváry Józsefet, Fajnor Imrét, tarnói Kostyál Lászlót és Bojtár Imrét nevezte meg a megújulás fő akadályozóiként.¹³⁰ Zsabka e „nehéz időszakban” is meg tudta tartani pozícióját, sőt Fitos távozása után még meg is erősödött, Ambrus József fővezér (1939–1943) ugyanis a zsidótörvényeknek nemcsak lelkes támogatója volt, de 1939 után kiterjesztésüket követelte. A Turul Szövetség népiekkel szövetkező irányvonalához tartozó *Magyar Út* beszámolója szerint, amikor 1939-ben a bajtársi egyesület tagjává avatták Kassán Szabó Lőrincet, Erdélyi Józsefet, Kodolányi Jánost, Sinka Istvánt, a turulisták bizonyították, hogy a „mélymagyar” népiekkel való „frigyet” komolyan veszik. Azonban az 1940. december 28-i rádióadás, amely a Turul Szépmíves Céh műsor-összeállítását közölte, az újság szerint olyan volt, mintha pesti zsidó kávéházi emberek állították volna össze, és cáfolata volt a korábbiaknak. Hol áll most a Turul? – teszi fel a lap a kérdést. Mindig ide-oda táncol, nincs egységes arculata. „Mély magyarság – vagy pesti kabaréstílus?” – exponálta a döntéshelyzetet dr. Sipos Ferenc.¹³¹

Zsabka – mint láthattuk – folyamatosan szerepet játszott különféle nyilas típusú csoportok és pártok életében, illetve konfliktusaiban. 1937 decemberében permanens politikai szerepvállalása miatt már az is felmerült, hogy távozik a Szépmíves Egyesület éléről, ezt azonban élesen cáfolta.¹³² A problémák 1938 végére hovatovább a Szépmíves Egyesületet is érték: „filmtörzsének” egyes hangadói, köztük Martonffy Béla, Bánky Viktor, György István és Lévai Béla, Szabó Gyula által írott egyik röplapja Zsabkát mint a Gömbös-kreatúra Turul-fővezéréhez, Végyváry Józsefhez közel álló személyt támadta,¹³³

¹²⁹ *Szegedi Híd*, 1941. december hó. 6.

¹³⁰ MNL OL P-1364. – Turul Szövetség. 7. tétel. Fitos Vilmos fővezér iratai 1929–1943. 202–225.

¹³¹ *Magyar Út*, 1941. január 9. 2.

¹³² *Bajtárs*, 1937. december 25. 2.

¹³³ BFL B 3701/1950. V-88720. Végyváry József népbírósi pere(i). 85–88., 128.

máskor „tisza liberális” szelleme miatt egy fegyelmi ügy kapcsán egyenesen „Végváry–Chorin”-frontról írtak.¹³⁴ Ezekből is kiderül, hogy nemcsak a Turul népi vonalával állt hadilábon, de nem értett egyet a diákszövetség új, nyilasokkal kokettáló platformjával, a Turul Mozgalommal sem, akiknek jórészt nyilas-szélsőjobboldali vezetői durván támadták az ekkor már mérsékeltbbnek számító Turul-vezetést. Vélhetően ekkorra erősödött meg németellenessége is. Az 1940. szeptember 12-i rendőri jelentés szerint az Egyesületben Ferenczy Károly vezetésével akció indult Zsabka ellen, hogy a Volksbund számára propagandaszínházat hozzanak tető alá.¹³⁵

Zsabka bizonyára még jó ideig folytatta volna tevékenységét, ám a Turul Szövetségben betöltött aktivitására 1941 után már nincs forrás. Végül pedig a kormányzati törekvések közbeszóltak. 1943 márciusában Szinyei-Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter aláírásával hitelesítette a 8500/1943. VKM sz. rendeletet, amely egyebek mellett kimondta: „Egyetemi vagy főiskolai ifjúsági egyesületnek rendes tagja vagy más elnevezésű olyan tagja, aki az egyesületben bármilyen tagsági jogot – ideértve különösen a szavazás, választás és választhatóság jogát – gyakorolhat, csak egyetemre, illetőleg főiskolára beiratkozott 26. (huszonhatodik) életévét be nem töltött rendes hallgató (növendék) lehet.”¹³⁶ Zsabka életében minden bizonnyal fontos szerepet játszott az egyesületi vezérség, amit az is bizonyít, hogy a háborút követően, az erősen megváltozott politikai légkör dacára is, bizonyíthatóan 1948-ig tartotta kapcsolatait egykori társaival.¹³⁷

¹³⁴ *Nemzet Szava*, 1938. december 11.

¹³⁵ MNL OL K-149. 86. doboz, 6. tétel – Jobboldali mozzalmak megfigyelése, 13538. tétel. 457.

¹³⁶ 8500/1943. VKM sz. rendelet az egyetemi és főiskolai ifjúsági egyesületek működési szabályzatának közzétételéről. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1943. II. kötet. Magyar Kir. Belügyminisztérium, Budapest, 1944. 1355–1360. A jogszabály megszületését, benne a bajtársi egyesület részéről való megalapozását elemzi: SZÉCSÉNYI András: A Turul Szövetség kettészakadása 1943-ban. Adalékok a Horthy-kor második felének ifjúsági-értelmiségi törésvonalainak megértéséhez. *Múltunk*, 2013/1. 88–92.

¹³⁷ ÁBTL 3. 1. 5. O-7763, Zsabka Kálmán, 151. és 160.

Turulista tevékenységével párhuzamosan, már 1938-tól Kémeri oldalán találjuk, részt vett a felvidéki szabadcsapatok szervezői között 1938-ban. 1939-ben behatolt lengyel területekre is.¹³⁸ Zsabkát Hubay és Rátz Kálmán nyilas képviselők a *Magyarságban* és az országgyűlésben megtámadták, mondván, a Rongyos Gárda egyes tagjai Lengyelországban a németek ellen magyar légiót szerveznek. Ezt Zsabka „gyáva hazugságnak” nevezte,¹³⁹ a *Magyar Nemzetben* pedig úgy nyilatkozott, néhány rongyos gárdista barátjával csupán nyaralni ruccant át az ekkoriban szomszédos Lengyelországba.¹⁴⁰ Zsabka tevőleges részvételével kapcsolatban nagyon kevés adattal rendelkezünk, ezek többsége a világháború utáni állambiztonsági megfigyelése során keletkezett töredékinformáció, amely hitelessége erősen kétséges. Lehetséges az is, hogy tisztí fokozatot szerzett.¹⁴¹ Annyi bizonyosnak látszik, hogy 1946–1947 során, a szólásszabadság egyre szűkülő mezsgyéjén Zsabka – korábbi életszakszából ismert barátaival, kapcsolataival egyetemben – rendszeresen találkozott egykori gárdista társaival is. Egyebek mellett Dénesfalvi Dinich Győzővel, a Rongyos Gárda egyik alapítójával is levelezésben állt 1945–1948 között, több ízben találkozottak is.¹⁴² Ugyanekkor kezdett körvonalazódni a fejében egy államellenes szervezkedés terve. Ehhez megnyerte egykori gárdista, a kiépülő államszocialista rendszerrel szemben álló barátait, Gödér Pált, Hajts Bélát, Fodor Lajost, Tóth Pált és másokat, akik a környezettanulmányok és ügynöki megfigyelések szerint egykor Zsabkával együtt Héjjas Iván emberei voltak.¹⁴³ Velük együtt készítettek elő – meglehetősen amatőr módon – közel másfél év munkával egy államellenes összeesküvést. A tizenhat tagú rongyos gárdista szervezkedés tagjait a rendőrség 1948

¹³⁸ ÁBTL 3. 1. 5. O-7763, Zsabka Kálmán, 35. és TARNÓI László: I. m.

¹³⁹ *Esti Újság*, 1939. augusztus 6. Később a nyilas *Magyarság* és a Kodolányi szerkesztette, turulista *Nemzetőr* csatározásainak oldalvizén is összecsapott Hubaival, akivel a zsidóbérencség vádját aggatták kölcsönösen egymásra. Zsabka nyilatkozata: *Nemzetőr*, 1940. január 2. Hubai válasznyilatkozata: *Nemzetőr*, 1940. január 8.

¹⁴⁰ *Magyar Nemzet*, 1939. augusztus 3.

¹⁴¹ ÁBTL 3. 1. 5. O-7763, Zsabka Kálmán, 265.

¹⁴² ÁBTL 3. 1. 5. O-7763, Zsabka Kálmán, 92.

¹⁴³ ÁBTL 3. 1. 5. O-7763, Zsabka Kálmán, 25., 120.

márciusában lefűlelte, tagjait letartóztatta (további negyvenhat szimpatizánsát pedig még évekig megfigyelték).¹⁴⁴

Művészet – politika

Zsabka ismertsége nem csupán botrányainak volt köszönhető, hanem gyakori közszerepléseinek is, amelyek során általában saját költeményeit adta elő. 1924-ben jelent meg első – 1945-ben indexre tett¹⁴⁵ – *De szolgák nem leszünk!* című verseskötete, amelyet mai szóval élve ügyes gerillammarketing-akció vezetett fel.¹⁴⁶ Az újdonsült költő „viharsípjának” előszavában „gyűlöletet és bosszút hirdetett” a magyarság ellenségei számára, s Koppányt megidézve óvott a Nyugattal való megalkuvástól. Ugyanakkor itt sem ódzkodott némi provokációtól, amint azt a turulos „bajtársaknak” ajánlott *Fiuk* című nyitóverse is érzékelteti.¹⁴⁷ A nem túl veretes klapanciákban mindennapi történetek mellett szó esik árulókról, „cselákokról”, „vörös rémről” és „tolvaj Trianonról”, ám ezeknél sokkal érdekesebb a tót-magyar-székelly sorsközösség gondolata a *Testvér* című versben (64–66.). Figyelemre méltó továbbá, hogy Zsabka hősi magyar történe-

¹⁴⁴ Ennek részleteiről: SZÉCSÉNYI András: Turulisták és rongyos gárdisták a második világháború utáni Magyarországon. In: UNGVÁRY Krisztián (szerk.): *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2013. 257–292.

¹⁴⁵ A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek III. sz. jegyzéke Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, 1946. 27.

^{146A} Budapesten kiragasztott piros-fehér-zöld plakátok csupán annyit hirdettek: „De szolgák nem leszünk!” A járókelők számára csak később, a sajtóból vált világossá az üzenet célja és szerzője. *Esti Kurír*, 1925. február 6. 5.

¹⁴⁷ „Fiuk – azt vélték, hogy én magyar vagyok? / Nem koldus cimborák, bennem tót vér lobog! / Tót vér, mely egykoron ezer veszélyen át / Követte Rákóczi szabadság zászlaját! // Fiuk – ne higyjétek szívemről, hogy magyar. / Tót az, mint a vérem! – Töletek mit akar? / E szívet takarta a szent honvéd dolmány, / Ez a szív vérzett el fent Branyiszko ormán! // Fiuk – ne higyjétek, hogy én magyar vagyok! / Én tótnak születtem és az is maradok! / De hogyha menni kell, fiuk – én ott leszek / És magyar hazánkért meghalok veletek!” ZSABKA Kálmán: *De szolgák nem leszünk!* 7. (A többi idézett vers oldalszámát a folyószövegben adjuk meg.) Az *Esti Kurír* meg is tette azt a szívességet, hogy a fenti sorokból idézve ingyen reklámot csapott a kötetnek. *Esti Kurír*, 1925. február 6.

lemszemléletében „Hadúr” és Szent László mellett már ekkor hangsúlyos a magyar szabadságharcos hagyomány. Rákóczi és Kossuth visszatérő emlegetése mellett Petőfinek két külön verset szentelt (*Petőfi átka*, 48–50., *Petőfihez*, 81–82.), de az aradi vértanúkról is megemlékezett (*Október hat*, 59–60.). Mindez költészetében természetesen olvad össze a Héjjas Ivánnak, vagyis a „nyugati felkelés hős vezérének” ajánlott *Dáridó* című poemával (48–49.), illetve a diverzáns szabadcsapatok himnuszaként is felfogható *Ne sírjatok* című opusszal (14.).¹⁴⁸

A kötet nem lehetett teljesen sikertelen, legalábbis „az ifjúság lángszavú költőjének” 1925-ben már önálló estet rendezett a Turul Szövetség Nyíregyházán, de ekkoriban Budapesten is szavalt március 15-i és október 6-i ünnepeken, míg a Zeneakadémia egyik zenés misztériumában a sátánt alakította ugyanő. Emellett fellépett a Budai Katolikus Legényegylet előadásán, az ÉME nagygyűlésén és a Szent Gellért Egyesület Prohászka-kegyeletünnepén is. De nem maradtak Zsabka-költemény nélkül a Magyar Keresztény Munkásnők Országos Egyesületének rendezvényén, a II. Rákóczi Ferenc Társaság matinéján, a – Szemere Béla-féle – Magyar Fasiszta Munkások Országos Pártjának estélyén, a nyugat-magyarországi felkelők Prónay Pál által szervezett vacsoráján, valamint a Magyar Munkások Országos Egyesületében és a Budapesti Iparosképző Protestáns Egyletben sem. Zsabka színdarabot rendezett a MOVE műkedvelőinek, de a szervezet tisztviselői, kereskedői és munkásosztálya is hallhatták irredenta verseit a kormányzó névnapján, akinek kormányzói jubileumán Jászberényben is fellépett.¹⁴⁹ A harmincas években – az ezzel egyidejű Turul-rendezvényekhez hasonlóan – bevett fellépője volt a különböző

¹⁴⁸ „Csak csendben, semmi nesz. – Az arc dacos legyen, / Szív, mint a jég, hideg, fagyos, merev a szem, / Bősz ajkatok csukott, ököl acélkemény / S mindegyiktek legyen elszánt hőhérlégény.”

¹⁴⁹ Sorrendben: *Nyírvidék*, 1925. január 30.; *Szózat*, 1924. március 16.; *Nemzeti Ujság*, 1924. október 7.; *Budapesti Hírlap*, 1924. március 11.; *Budai Napló*, 1925. április 12.; *Magyarság*, 1926. június 18.; *Pesti Hírlap*, 1927. április 8.; Petőfi Irodalmi Múzeum – Petőfi Gyűjtemény – A sorozat / 17-es doboz; *Magyarság*, 1928. május 17.; *Magyarság*, 1928. november 3.; *Magyarság*, 1928. december 11.; *Magyarság*, 1929. január 18.; *Pesti Hírlap*, 1930. november 26.; *Budapesti Hírlap*, 1931. november 8.; *Magyarság*, 1930. december 6.

irredenta megmozdulásoknak, s „meggyőző, szuggesztív erejű előadásával” valószínűleg nem csupán a magyar nótaköltők hangversenyének közönségére volt képes hatni.¹⁵⁰ E rendezvények, illetve filmjei révén Zsabka Kálmán nevét már nemcsak a hőzöngő figuráéval azonosították, hanem bizonyos konszolidációt és elismertséget is jelenthetett számára mindez. A kültéri programokon esetenként sok ezer ember hallgatta a cingár előadóművész temperamentumos szavatait,¹⁵¹ a rádióközvetítések által pedig még ennél is többen ismerhették meg nevét (és hangját).¹⁵² Idővel aztán költeményei önálló életet kezdtek élni, s diákrendezvények, valamint revizionista programok kedvelt darabjaiként szavalták őket országszerte.¹⁵³ Utólag visszatekintve, alighanem jogos a megállapítás: Zsabka Kálmán a harmincas évek végére, a negyvenes évek elejére előadóművészi pályája csúcsára ért.

Zsabka mindazonáltal aligha gondolhatta, hogy 1924 után több mint másfél évtizedet kell várnia következő kötete megjelenésére, főképp, ha igaz, hogy első könyve egy év alatt – három kiadásban – nyolcezer példányban fogyott el. Ezt az információt az *Örök Tiborc* című válogatás hátsó borítóján olvashatjuk. Az 1941-ben napvilágot látott munka már címadásával a történelmi hagyományokra építő, szociális töltettel bíró németellenes magyar fajvédelem mellett tett hitet. A szlávásgból immáron öntudatosan kivetkőző szerző¹⁵⁴ a költemények keletkezési helyével és időpontjával igyekezett navigálni az olvasói értelem-

¹⁵⁰ Őket állítólag „szinte extázisba hozta” Zsabka előadasmódja. *Magyar Muzsikaszó*, 1933/3. 14.

¹⁵¹ Például a Szabadság téri országzászló avatásán. *Uj Barázda*, 1930. június 3.

¹⁵² Vö. például *Pesti Napló*, 1933. március 31.; *Dunántúl*, 1938. január 1.; *Dunántúl*, 1941. január 26.

¹⁵³ 1924-es kötetének címadó-verse (*De szolgálak nem leszünk*) például elhangzott a debreceni piarista gimnázium évzáróján 1934-ben. KARL János (szerk.): *A Debreceni Kegyestanítórendi Róm. Kat. Calasanzzi Szent József Reálgimnázium értesítője az 1933–34. tanévről*. Debrecen, 1934. 48. Vö. továbbá például: MOT 1938. október 5. 224. szám. és MOT 1941. december 27. 345. szám.

¹⁵⁴ „Ki meri hát alattomban / Azt hazudni, hogy szláv vagyok – / És gyalázní az t a szent vért, / Mit csorgattak hős magyarok?! ” Dönts hát, bíró! 1939. október 15. 30.

adást, jóllehet a versek így is erősen allegorikusak, helyenként enigmatikusak. Valószínű, hogy a második világháború alatti nyilas mozgalom kritikáját olvashatjuk a *Lélekszüret* (24–26.) és a *Fekete árnyék* (56.) című költeményekben. Ezek mellett szép számmal találni egyszerűen értelmezhető allegóriákat is, például az ünnepelt revíziós sikerek árát illetően (*Tavaszi van*, 48–49.).¹⁵⁵

A színészként induló, majd verselésre kapó ambiciózus fitalemler idejekorán felismerte a modern technikában rejlő lehetőségeket. Neve már a húszas évek közepén szóba került az Amatőrök Szövetkezete hamvába holt próbálkozásánál, amikor is önjelölt színészekkel forgatta volna le (erkölcsileg problémás) történelmi filmjét.¹⁵⁶ Bár ebből a kísérletből végül nem lett semmi, 1926-ban valóban „átállt” a filmre,¹⁵⁷ amihez motivációt jelenthetett, hogy Berlinben mozisínészként is szerencsét próbált.¹⁵⁸ Hazatérve aztán filmforgatókönyvet írt a sárospataki diákok negyvennyolcas küzdelmeiről, amely „sok akadály legyűrése után”¹⁵⁹ 1929-ben jelent meg *Tavaszi a viharban* (*Kossuth Lajos azt üzente*) címmel. Zsabka szakmai előmenetelét jelzi, hogy levelezését ekkoriban már a Magyar Nemzeti Filmgyesület címén intézte, mivel délutánjait a honi filmipar fellendítése céljából létrehozott, Pekár Gyula által elnökölt, s éppen ekkor belső válságát élő szervezet elegáns budapesti palotájában töltötte.¹⁶⁰ A jobboldali botrányhős filmes karrierjét

¹⁵⁵ „Szilaj, szabad füttyök / Jelzik, hogy madár van / Az Északi és a / Keleti határban / És fészket javítja // [...] [Félek.] Hogy, bár fajtam szórta / Szét megint a magot, / Nem magának rak majd, / – Mert eddig se rakott – / Búzakereszteket!...” Nagyvárad, 1941. március 30.

¹⁵⁶ Az ügynek „természetesen” botrány lett a vége. A liberális lap szerint Sombor-Schweinitzer József rendőrfőkapitány eljárását is indította Zsabka ellen „életveszélyes fenyegetés” miatt. *Pesti Napló*, 1925. július 5.; *Népszava*, 1925. június 26. és *Népszava*, 1925. június 28.

¹⁵⁷ Zsabka Kálmán önéletrajza. HL AKVI 2466/1897.

¹⁵⁸ *Az Est*, 1927. október 26. 7. Állítólag itt „nagyobb szerepeket is játszott.” *Színházi Élet*, 1928/33. 65.

¹⁵⁹ Zsabka Kálmán önéletrajza. HL AKVI 2466/1897. Zsabkát e munka kapcsán plágiummal vádolta az ismert függetlenségpárti emléképoló, Kacziány Géza. *Ujság*, 1929. november 26.

¹⁶⁰ Pest Megyei Levéltár XIV. 2/a. Endre László iratai, magánlevelek. Zsabka Kálmán. Zsabka Kálmán levele Endre Lászlónak. 1928. július 17.; *Esti Kurír*,

jól érzékelhetően politikai alapon értékelték a különböző orgánusok. A *Budapesti Hírlap* újságírója valósággal áradozott a György István rendezte, Zsabka főszereplésével készülő filmről, amely „olyan hatalmas aranyú [sic!], amelyet még eddig Magyarországon nem készítettek”. A jól értesültnek tűnő újságíró arról is tudott, hogy a berlini, londoni és amerikai technikát felvonultató alkotás elkészítésére nyolcvanezer pengőt irányzott elő a Filmipari Alap.¹⁶¹ Kevésbé voltak lelkesek a liberális lapok. Az *Esti Kurír* biztos volt benne, hogy Zsabka államilag támogatott filmje magán fogja viselni a szerző antiszemitizmusát, s ez külföldön sem marad majd visszhangtalan. Bár másnap Zsabka a film szövegkönyvével és „ideiglenes szereposztásával” felkereste a liberális újság szerkesztőségét és kicsikart egy kényszeredett helyreigazítást,¹⁶² a jóslat utolsó kitétele csakhamar valósággá lett. A készülő alkotásról egy franciaországi zsidó lap emlékezett meg, kijelentve, hogy a színészek terén is zsidótlanított mű lesz az első kormányzati támogatással, közpénzekből megvalósított antiszemita film Magyarországon.¹⁶³ Az országgyűlésben Malasits Géza emlegette fel Zsabka „antiszemita és irredenta filmjét”, amelyet állítása szerint végül tizenhatezer pengővel támogatott a filmalap.¹⁶⁴ A szociáldemokrata honatya alaposan tévedett, ugyanis maga Zsabka harmincezer pengő fölé taksálta a költségeket,¹⁶⁵ míg a később kiszivárgott sajtóértesülések ötvenezer pengőről szóltak.¹⁶⁶ A jobboldalon hangsúlyosan „magyar filmként” tálalt műalkotás premierjére 1929. október 6-án

---

1928. március 24.

¹⁶¹ *Budapesti Hírlap*, 1928. július 15.

¹⁶² *Esti Kurír*, 1928. július 6.; *Esti Kurír*, 1928. július 7.

¹⁶³ *La Tribune Juive*, 1928/28. 431.

¹⁶⁴ Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója, XV. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1928. 32. (1928. július 5.)

¹⁶⁵ A szaklap képekkel illusztrált lelkesült beszámolója azt is tudni vélte, hogy a „titokban elkészült” műre magyarországi mozik mellett Amerikában, Angliában és Olaszországban is szerződtek. *Színházi Élet*, 1928/33. 65. A filmre annak elkészülte után is kitértek (hasonló hangnemben). *Színházi Élet*, 1929/48. 65., 35.

¹⁶⁶ A szimptomatikusnak érzett dotációval a munkáslap címlapján foglalkozott. *Népszava*, 1933. január 19. 1.

került sor a Corvin Filmszínházban. A „hazafias ünnepéllyel” egybekötött eseményre a kormányzó és a kormány tagjai is hivatalosak voltak,¹⁶⁷ s bár végül csupán Eckhardt Tibor megjelenéséről (és ünnepi beszédéről) van tudomásunk, a bemutató nem maradt visszhangtalan. A jobboldali *Pesti Hírlap* ott vette fel a fonalat, ahol előző évben a *Budapesti Hírlap* letette,¹⁶⁸ s míg a *Népszava* megsemmisítő kritikájával számolni lehetett,¹⁶⁹ a nem kormányhű, ám jobboldali *Magyarság* visszafogott értékelését és a *Pester Lloyd* dilettantizmust kiáltó bírálatát már vészjósló jelnek lehetett tekinteni.¹⁷⁰ A legbeszédesebb kritika azonban alighanem az volt, hogy a filmet a budapesti mozik már 1930 januárjában levették a műsorukról.¹⁷¹ Amikor pedig a magyar filmgyártás körüli visszásságokat Pakots József éppen Zsabka filmjével illusztrálta a parlamentben, az interpellált belügyminiszter megtagadta az alkotást.¹⁷²

Zsabka talán érezhette, hogy színészi képességei korlátozottak, mindenesetre premierje egyben hatyúdala is volt: többször nem került filmvászonra. Ehelyett inkább a forgatókönyvírásra koncentrált,¹⁷³ s a művészetpolitikát sem hanyagolta el.

¹⁶⁷ *Magyarország*, 1929. október 3.

¹⁶⁸ *Pesti Hírlap*, 1929. október 8.

¹⁶⁹ *Népszava*, 1929. november 23.

¹⁷⁰ *Magyarság*, 1929. október 8.; *Pester Lloyd*, 1929. november 22.

¹⁷¹ Saját számítás az Arcanum Digitális Tudománytár adatai alapján. Zsabka alkotását a „haldokló” némafilm egyik utolsó reprezentánsaként tartották számon a korban. LAJTA Andor: *A tízéves magyar hangosfilm: 1931–1941.* [szerzői kiadás], Budapest, 1942. 16. Nem kíméletes vele az újabb szakirodalom sem: KÖHÁTI Zsolt: *Tovamozdul ember tovamozdul világban: a magyar némafilm 1896–1931 között.* Magyar Filmintézet, Budapest, 1996. 307.

¹⁷² Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója, XXV. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1928. 53. (1930. február 12.)

¹⁷³ *Haladás*, 1946. július 25. Egy újságcikk szerint Zsabka egy strómanal a Nemzeti Színházba is megpróbálta bejuttatni egyik kurucdrámáját. Ott azonban visszautasításra talált, mivel Galamb Sándor dramaturg kiderítette, hogy a mű Fényes Samu *Kurucz Féja Dávid* című művének plágiuma. *Reggeli Újság*, 1933. október 30. Zsabka rágalalmazási pert, valamint polgári peres eljárást kezdeményezett a névtelen cikk szerzője, Lestyán Sándor ellen, s 30 000 pengő (!) kártérítést követelt. Az elsőfokú bíróság Lestyánt 500 pengő pénzbüntetésre ítélte. *Pester Lloyd*, 1934. május 26. Zsabka 1938-ban Csepreghy Ferenc *Piros bugyelláris* című népszínművét dolgozta át filmre Palásthy Gézával. *Budapesti Hírlap*, 1938. június 18.

Zsolnai László a *Filmújság* 1937. szeptember 19-i számában Bornemisza Géza iparügyi és kereskedelemügyi miniszterhez címzett nyílt levelében többször kitért a turulos kulturális vezér „órségváltásban” játszott szerepére. Értesülései szerint Zsabka „vezértársaival felkereste a Hunnia filmgyár és a Magyar Film Iroda igazgatóját, és benyújtotta nekik azt a listát, amelyben kéri azoknak a keresztény filmgyártó szakembereknek a foglalkoztatását, akik érdemeik ellenére sem jutnak megfelelő foglalkoztatáshoz”. Zsolnai szerint Zsabka olyannyira „túlzó” álláspontot képviselt, hogy azt Köpeczy Boócz Lajos színész, az *Új Magyarország* munkatársa (!) sem tudta tolerálni, s inkább kilépett a bajtársak szépmíves céhéből.¹⁷⁴ Aligha véletlen, hogy a Turul Zsabka társelnökle alatt tárgyalta a filmipar „elzsidósodásának” kérdését, hogy aztán a résztvevők megoldási javaslatairól a kultuszminiszter is tájékozódhasson.¹⁷⁵ 1938 tavaszán pedig szintén a bajtársi szövetség egyik rendezvényén követelte az információi szerint immáron a kultuszminisztérium által előkészített, zsidómentes zene-, szín-, film- és képzőművészeti kamara felállítását.¹⁷⁶ Mint láthattuk, a komoly belharcokkal terhelt Turul és különösképp annak hangadó „filmtörzse” (vagyis filmes szakembereket is tartalmazó csoportja, élén Oláh György országgyűlési képviselővel) egységesen lépett fel a film- és színművészeti kamarák felállításáért.¹⁷⁷ Az egyesület vezére 1938. augusztus 11-én a Turulvárban a filmkamara kapcsán dísztáborot is tartott.¹⁷⁸ Zsabka neve felmerült akkor

¹⁷⁴ Zsolnai cikkét közli: SÁNDOR Tibor: *Órségváltás. A magyar film és a szélsőjobboldal a harmincas-egyvenes években. (Tanulmányok, dokumentumok)*. Magyar Filmintézet, Budapest, 1992. 96–103.

¹⁷⁵ Az ülés után küldöttséget menesztettek Hóman Bálinthoz. *Pester Lloyd*, 1937. november 12.

¹⁷⁶ *Pester Lloyd*, 1938. április 1. Zsabka a Turul Szövetség Szépmíves Törzsének 1938-as kulturális nagytáborában a „zsidó művészet teljes bojkottját” követelte, a kamarák mellett érvelve. A *Bajtárs* 1938. áprilisi számát idézi: SÁNDOR Tibor: I. m. 111–112.

¹⁷⁷ A későbbiekben azonban éppen Zsabka volt az, akit a Kamara nem akart tagjai sorában látni, talán nem véletlenül, ismert „forrófejűsége” okán. *Esti Kurír*, 1938. december 13.

¹⁷⁸ MNL OL K-148. 998. csomó 17. t. 6016. sz. (1938) Turul Szövetség Szépmíves Bajtársi Egyesület kérelme a belügyminiszterhez. 1–2.

is, amikor a pécsi városi színház igazgatói székére 1938-ban – sikerrel – aspiráló, a Turul (és Zsabka személyes) támogatását élvező pályázóról kiderült: hamis okmányokkal rendelkezik és izraelita vallású.¹⁷⁹ Egy évvel később pedig ugyanő a budapesti Városi Színház munkásainak „rendelt el” sztrájkot a Turul Szépműves Céh nevében.¹⁸⁰ Nem meglepő, hogy a „Turul jelöltjeként”¹⁸¹ ugyanő helyet kapott a végül 1938 decemberében felállított színészkarában, sőt a Nemzeti Filmblokk választmányi tisztségre is jelölte ugyanitt.¹⁸² Hogy mi lehetett a pontos stalluma, nem tudni,¹⁸³ mindenesetre 1939 tavaszán ő fenyegette meg egészen nyíltan a kamarába lépni nem kívánó operaházi munkásokat.¹⁸⁴ A kamara felállítását Zsabka személyes sike-

¹⁷⁹ *Esti Kurír*, 1938. július 21. Tolnai Andor helyreigazító nyilatkozatot helyezt el az újságban, ahol tagadta a vádakát és Zsabka támogatását. Rassay Károly lapja fenntartotta állításait. *Esti Kurír*, 1938. szeptember 15.

¹⁸⁰ Czakó Pál igazgató Ambrus József Turul-fővezérhez fordult, aki Zsabkát küldte közvetíteni. A közeledés azonban sikertelen maradt, mert Zsabka „diktatori módon akart fellépni” – nyilatkozta az igazgató. *Magyarország*, 1939. december 19.

¹⁸¹ *Esti Kurír*, 1938. december 13.

¹⁸² *Az Est*, 1938. december 6. *Az Est*, 1938. december 17. A turulista művészetpolitikus filmiparbeli zsidóellenes fellépéseit részletezi (Zsabka német- és nyilasellenes küzdelmeit is elismerve): *Haladás*, 1946. július 25.

¹⁸³ Zsabka 1945 utáni – elhallgatásokban, ferditésekben gazdag – önéletrajza szerint a sajtókamara felállításába „nem tudott” beleavatkozni, ám a szín- és filmművészeti kamarával kapcsolatos küzdelmekbe „minden eszközt igénybe véve igyekeztem a nyilasok térfoglalását megakadályozni. Az 1938 decemberében lezajlott alakuló és tisztikart megválasztó gyűlésen ellenlistát nyújtottam be – a nyilas listával teljesen egyező hivatalos (miniszteriális) jelölő listával szemben. Én és jelöltjeim azonban csak az elektorságig jutottunk el, a választmányból pedig, valamint az elnökségből teljesen kibuktunk. Az egész választói gyűlést törvénytelen és szabálytalan lefolyása miatt, valamint a szavazatok meghamisítása miatt megfellebbeztem, de fellebbezésem a minisztérium útvesztőiben elsikkadt” – fogalmazott, felvidéki harcainak és „Cseke Lajos árulásának” tulajdonítva a kudarcot. „Cseke az én nyilasellenes harcomat támogatta nyilvánosan s ezért őt bíztam meg a kamarai kérdés vezetésével, mikor bevonultam. A kamarai választások után aztán kiderült, hogy távollétem alatt megbomlasztotta nyilasellenes vonalamat, mert a nyilasok megbízottja és hozzám beépített embere volt. Árulása fejében megkapta a kamarai főtítkárságot.” Zsabka Kálmán önéletrajza. HL AKVI 2466/1897. Annyi bizonyos, 1939 tavaszán Cseke már valóban a színészkarom főtítkára volt. *Pesti Hírlap*, 1939. március 18.

¹⁸⁴ Nyilatkozatát közli: *Ujság*, 1939. május 4.

rének könyvelte el, majd a továbbiakban 1942-ben a filmtörzs tiltakozása nyomán vették le a nemzetgyalázónak és zsidószelleműnek titulált Asztalos Miklós *Asszonylázadás* című vigjátékát a Nemzeti Színház műsoráról.¹⁸⁵

Zsabka nemcsak motorizáló szerepet töltött be a művészeti élet „örségváltásában”,¹⁸⁶ de önmagát is sikerrel hozta helyzetbe. A *Magyar Film* már 1941 novemberében tudni vélte, hogy a nemzeti érzelmű filmguru helyet kapott a Stúdió Mozgóképgyártó és -terjesztő Kft. igazgatóságában,¹⁸⁷ az viszont bizonyos, hogy egy évre rá régi ismerőse, Somogyi Béla közjegyző segítségével saját filmgyártó céget alapított.¹⁸⁸ Ugyanebben az évben két társával állami mozikoncessziót kapott az újonnan épített pongrácteplepi lakótelep kiszolgálására felhúzott – 470 személyt befogadó – Hungária Filmszínház üzemeltetésére Zsabka,¹⁸⁹ aki 1943-ban filmrendezőként is debütált, Petőfi Sándor fiának történetével. A Hunnia Filmgyárban forgatott *Szeptember végéig* 1943 augusztusában mutatták be a Fórum Filmszínházban. „A filmgyártás nemzeti ügy [...] magunkra maradt nép vagyunk és múltunkba kell fordulni ahhoz, hogy erőt merítsünk a jövőre [...] Soha nem volt nagyobb szükség a nemzeti öntudat ápolására, mint ma” – fogalmazott az újdonsült rendező az egyik szaklapban.¹⁹⁰ Figyelemre méltó, hogy a *Magyar Kultúra* fanyalagva elismerő kritikája szerint Zsabka műve kapta a legnagyobb reklámot és figyelmet a Szent István-napi filmdömping során.¹⁹¹ Ám végül ez is kevésnek bizonyult. A filmről egyaránt lesújtó

¹⁸⁵ *Hungária*, 1942. április 14.

¹⁸⁶ Németh Andor visszaemlékezései szerint a Színművészeti és Filmművészeti Kamara felállítása körüli küzdelmekben az egyik döntő mozzanat Kiss Ferenc és Zsabka Kálmán „lepaktálása” volt. Küzdelem a megmaradásért. A Nemzeti Színház, 1935–1938 (Részlet Németh Antal: *Curriculum vitae* című írásából). *Hitel*, 2014/9. 56.

¹⁸⁷ *Magyar Film*, 1941/44. 10.

¹⁸⁸ BFL VII.182 – 1942 – 1063 (Somogyi Béla közjegyző iratai) Vö. *Központi Értésítő*, 1942/53. 2485.

¹⁸⁹ Bánó Soma szócikke. <https://www.hangosfilm.hu/mozilexikon/budapest-hungaria-petofi> (Letöltve: 2019. 01. 09.) Mindezt már régóta lebegtette a sajtó. *Ujság*, 1940. május 28.; *Népszava*, 1940. május 28.

¹⁹⁰ *Film, Színház, Irodalom*, 1943/34. [o. n.]

¹⁹¹ *Magyar Kultúra*, 1943/17. 78.

kritikát közölt a *Népszava* és a *Magyar Nemzet*, sőt az alkotást tavasszal még a címlapján beharangozó *Magyar Film* is.¹⁹²

Az említett kritikusok a munka szakmai kivitelezését tállták elsősorban gyengének. Ami az ideológiai háttérrel illeti, a *Szeptember végén* a zsidóság térfoglalása és a németek térhódítása ellen „kétfrontos harcot” hirdető magyar fajvédelem jegyében fogant.¹⁹³ A németellenesség eklatáns filmbeli példája a hortobágyi csárdában italozó „pusztai”, aki a „magyar szabadságot” féltve „pondrónépeket” összetörő Garibaldiról és Kossuthról értekezik. Szintén rezonőr Petőfi Zoltán vándortársulatának mellőzött színésze, Vidra (őt Maklár Zoltán alakítja), aki szerint „a világot jelentő deszkákön úrrá zsirosodott idegen ripacs keveredett fölénk”. A nemzetietlen, felszínes darabok miatt „senki sem veszi észre, hogy métel hull az ősi barázdába, hogy romlik az erkölcs, hogy terjed a léhaság, hogy a tiszta lélek mind mélyebbre züllik a lejtőn, s vele egy nép, egy ország”. S mikor Vidra megemlítette, hogy egykoron Zrínyit és Bánkot is alakította, Petőfi közbevág: „ezeket a szerepeket mostan kellene játszani”.¹⁹⁴ Egy 1945-ös sajtóinformáció sze-

¹⁹² A *Népszava* hevesen támadta a „nagy reprezentatív magyar filmként” beharangozott, ám a „kényelmetlen” szabadságharcot végül aprópénzre változó filmet. *Népszava*, 1943. augusztus 20. Ugyanitt kajánul közölték a szélsőjobboldali *Magyarság* jóindulatú, de kritikus értékelését, mivel az „a film készítőjéhez egészen közelálló oldalon” jelent meg. *Népszava*, 1943. augusztus 24. Még erőteljesebben tiltakozott a „destruktívnek” (!) mondott (a szabadság magasztos eszméjét minősíthetetlen színvonalon meggyalázó) alkotás ellen a *Magyar Nemzet*. *Magyar Nemzet*, 1943. augusztus 26.; *Magyar Film*, 1943/10. 1. és *Magyar Film*, 1943/34. 10. A filmről később sem írtak jókat. NEMESKÜRTY István: Petőfi a moziban. *Kritika*, 1972/11. 32.; VERESS József: Lapok a Petőfi-filmográfiából. *Alföld*, 1973/1. 88.

¹⁹³ Ehhez (vitatható súlypontokkal): UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemizmus Magyarországon 1919–1944*. Jelenkor Kiadó, Pécs–Budapest. [2., jav. kiad.] 2013. 258–282. Újszászy vallomása alapján ez a küzdelem Zsabka esetében háromfrontos volt. Őt ugyanis a filmszakmában folyó baloldali szervezkedésekről 1943-ban feljelentést írók közt is megtaláljuk. HARASZTI György: I. m. 300.

¹⁹⁴ A teljes film meglekinthető: <https://www.youtube.com/watch?v=RpLfeCUh3zE&t=4587s> (Letöltve: 2018. 11. 25.) Idézett jelenetek: 1:04:15–1:05:22 és Uo. 1:14–1:16. Petőfit Horváth Zoltán, Szendrey Júliát Szörényi Éva játszotta, a forgatókönyvet Palásthy Géza írta, a film zeneszerzője pedig a Turul Szépművészeti Céhben is aktív Ákom Lajos volt.

rint Antal István nemzetvédelmi propagandaminiszter által a magyar állam is támogatta a Modern Film Kft. által forgalomba hozott alkotást,¹⁹⁵ amely végül azonban hasonló sorsra jutott, mint Zsabka 1929-es Kossuth-filmje, s csupán néhány napig szerepelt a mozik műsorán.¹⁹⁶

¹⁹⁵ A Kállay-kormány valóban igyekezett építeni a függetlenségi hagyományra (is). Éppen Antal István irányításával szerveztek 1944. március 20-ára díszünnepséget az Operaházba Kossuth halálának ötvenedik évfordulója alkalmából. A német megszállás által keresztülhúzott ünnepségen Kállay Miklós beszédét is hallhatta volna a nézőközönség. Antal István „hatóságilag engedélyezett függetlenségi mozgalmáról” Darvas József is megemlékezett. BARTHA Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*. MTA BTK TTI, Budapest, 2019. 438.

¹⁹⁶ *Népszava*, 1945. március 28.